

Handreiking schoolexamen Economie & Ondernemen Beroepsgericht

januari 2019

slo

een doordacht curriculum
dat doen we *samen*

Verantwoording

2019 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

Inhoudsopgave

1. Algemene informatie	6
1.1 Aanleiding van de vernieuwing	7
1.2 Doelen van de vernieuwing	7
1.3 Onderwijstijd	8
1.4 Structuur en status	8
1.5 Afname SE en CSPE	10
1.6 Volgorde van profielvak en keuzevakken	12
2. Het examenprogramma	13
2.1 Het ontstaan van het profiel	13
2.2 De inhoud van het profiel	14
2.3 Keuzevakken ontwikkeld bij het profiel	16
2.4 Keuzevakken ontwikkeld bij andere profielen	21
2.5 Verdiepende keuzevakken	22
2.6 Vrij te ontwikkelen keuzevakken	24
2.7 Omgaan met verschillen tussen leerlingen	24
3. Het onderwijsprogramma	26
3.1 Visie	26
3.2 Nadruk op opleiden	27
4. Het PTA	41
5. De kwaliteit van het schoolexamen	43
5.1 Visie op toetsing en examinering	43
5.2 Afsluitende toetsing	43
5.3 Het maken van opgaven	44
5.4 De afname van de toets	44
5.5 De beoordeling van de toets	45
5.6 Evaluatie schoolexamen	45
6. Toetsen in het schoolexamen	47
7. Communicatie in de beroepspraktijk	48
7.1 Kenmerkende gesprekken bij het profiel	48
7.2 Adviesgesprek	49
7.3 Verkoopgesprek	50

7.4	Probleemoplossend gesprek	52
7.5	Rapportage	53
7.6	Werkoverleg	54
7.7	Opening en afsluiting	56
7.8	Algemene kenmerken van gesprekken	56
7.9	Werken aan gespreksvaardigheid	57
8.	Loopbaanoriëntatie en begeleiding	59
8.1	LOB in het PTA	59
8.2	Kenmerken van een goed LOB	61
8.3	Het schrijven van een PTA voor LOB	62
8.4	De concretisering: de LOB disk	63
8.5	De concretisering: handelingswerkwoorden	64
8.6	De concretisering: bouwstenen voor LOB	65
8.7	Reflectie	65
8.8	Het loopbaandossier	66

Voorwoord

In dit document vind je onder andere informatie over de verschillende aspecten bij de inrichting en ontwikkeling van het schoolexamen, voorbeeldopgaven ter inspiratie en links naar relevante documentatie en sites.

1. Algemene informatie

Scholen, vaksecties en leraren hebben veel ruimte om op basis van het examenprogramma het schoolexamen naar eigen inzicht in te richten. SLO maakt voor alle examenvakken handreikingen voor het schoolexamen. Deze handreikingen zijn bedoeld om scholen en vaksecties te ondersteunen bij de inrichting van het onderwijs en het schoolexamenprogramma. In de handreikingen legt SLO uit welke mogelijkheden er zijn, welke keuzes gemaakt kunnen worden en waarmee rekening gehouden dient te worden bij de inrichting van het schoolexamen. Ook worden suggesties gegeven voor vorm en inhoud van schoolexamentoetsen en biedt SLO hulpmiddelen aan die bij de inrichting van het schoolexamen gebruikt kunnen worden.

De beroepsgerichte programma's in het vmbo zijn vereenvoudigd, verduidelijkt en geactualiseerd. Sinds 1 augustus 2016 kunnen scholen beroepsgerichte profiel- en keuzevakken aanbieden.

Het examenprogramma van de leerling binnen basis- of kaderberoepsgerichte leerweg bestaat uit een beroepsgericht profielvak met vier profielmodulen en beroepsgerichte keuzevakken. Hiervan dient de leerling er minimaal vier te kiezen en te volgen. In zowel het profielvak als de keuzevakken staat de kern centraal. Voor de leerling in de gemengde leerweg geldt dat het profielvak bestaat uit twee, landelijk aangewezen, modulen. Een gl-leerling moet daarbij minimaal twee keuzevakken kiezen en volgen.

De kern bestaat uit 'Algemene kennis en vaardigheden', 'Professionele kennis en vaardigheden' en 'Loopbaanoriëntatie en -ontwikkeling'. Door de keuze voor een profiel ligt de kern van het examenprogramma van de leerling automatisch vast. De kern is onlosmakelijk verbonden met de profielmodulen en de keuzevakken. De kennis en vaardigheden van de kern worden geëxamineerd in het profielvak en de keuzevakken. In het examen kunnen (voorwaardelijke) kennis, vaardigheden en houdingen worden getoetst.

Het examen bestaat uit een centraal examen (CE, in de vorm van een CSPE) en een schoolexamen (SE). Het profiel wordt geëxamineerd in het CSPE en de keuzevakken in het SE. De school mag er ook voor kiezen om delen van het profielvak in schoolexamens te toetsen.

Voor de delen die betrekking hebben op het schoolexamen is deze handreiking gemaakt. De handreiking is geschreven om scholen inspirerende voorbeelden aan te reiken over de wijze waarop het onderwijs kan worden vormgegeven. Het

geeft docenten een beeld van de invulling van eindtermen behorende bij het SE en de wijze waarop het schoolexamen kan worden uitgewerkt.

In de examenprogramma's staat beschreven wat de leerlingen minimaal moeten kennen en kunnen voor het behalen van hun diploma. Over de vorm, de inhoud en de weging van de toetsen binnen het schoolexamen worden geen richtlijnen gegeven. Deze zaken moet scholen en vaksecties zelf regelen. Dat biedt de ruimte om het onderwijs en de toetsing naar eigen inzicht in te vullen.

1.1 Aanleiding van de vernieuwing

In de beleidsbrief 'Op weg naar een toekomstbestendig vmbo' (Ministerie van OCW, 2011) werden verschillende ontwikkelingen beschreven die aanleiding hebben gegeven tot vernieuwing van de beroepsgerichte examenprogramma's in het vmbo.

Het (vervolg)onderwijs en de beroepspraktijk in verschillende (regionale) sectoren hebben zich verder ontwikkeld. De beroepsgerichte examenprogramma's zijn verouderd en sluiten niet meer voldoende aan op het vervolgonderwijs en de beroepspraktijk.

Vernieuwing van de programma's is nodig zodat het vmbo weer het startpunt vormt van een doorlopende leerlijn richting arbeidsmarkt.

Dalende leerlingenaantallen dwingen om opnieuw na te denken over de organiseerbaarheid van het vmbo.

Er heerst een toenemend besef dat loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB) onmisbaar is voor het maken van juiste opleidingskeuzes, er moet meer rekening gehouden worden met de keuzes van leerlingen, het ideale keuzemoment komt niet voor elke leerling op hetzelfde moment.

Het wordt noodzakelijk geacht om de positieve beeldvorming van de onderwijsroutes binnen de beroepskolom te versterken. Het vmbo vormt hiervan de basis. De beroepsgerichte route vanaf het vmbo moet aantrekkelijker en concurrerender worden met de avo-route.

Voor veel ouders en leerlingen is de structuur van het vmbo niet duidelijk. Een vernieuwd programma-aanbod dient bij te dragen aan de herkenbaarheid van het vmbo.

1.2 Doelen van de vernieuwing

Een herkenbaar en overzichtelijk onderwijsaanbod waarbij leerling en ouders weten waarvoor ze kiezen.

Een aantrekkelijk en toekomstbestendig onderwijsaanbod door:

- een verbeterde aansluiting en door programma's die passen bij actuele ontwikkelingen;
- een opzet te kiezen die organiseerbaar is, ook bij een dalend aantal leerlingen of bij een wijziging in keuzes van leerlingen.

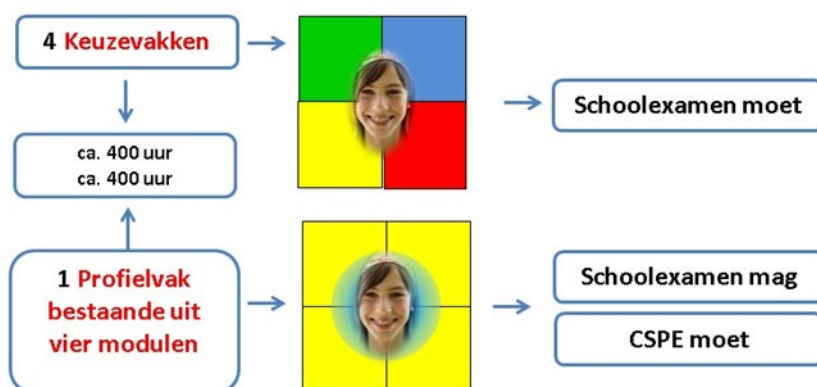
1.3 Onderwijstijd

Het examenprogramma van de leerling, bestaande uit een profielvak en vier keuzevakken, is ontwikkeld voor leerjaar 3 en 4 van het vmbo en voor ongeveer 800 klokuren.

Ongeveer 50% van de onderwijstijd van het beroepsgerichte programma kan besteed worden aan het profielvak. De andere tijd kan besteed worden aan de keuzevakken. De hier genoemde hoeveelheid onderwijstijd is slechts richtinggevend. Scholen bepalen zelf hoeveel tijd ze willen besteden aan de beroepsgerichte vakken. Meer of minder dan 800 uur is ook mogelijk. Over de verhouding van tijd tussen profielvak en keuzevakken mag de school beslissen.

Vertaling naar onderwijsprogramma's

De school bepaalt het aanbod in een onderwijsprogramma

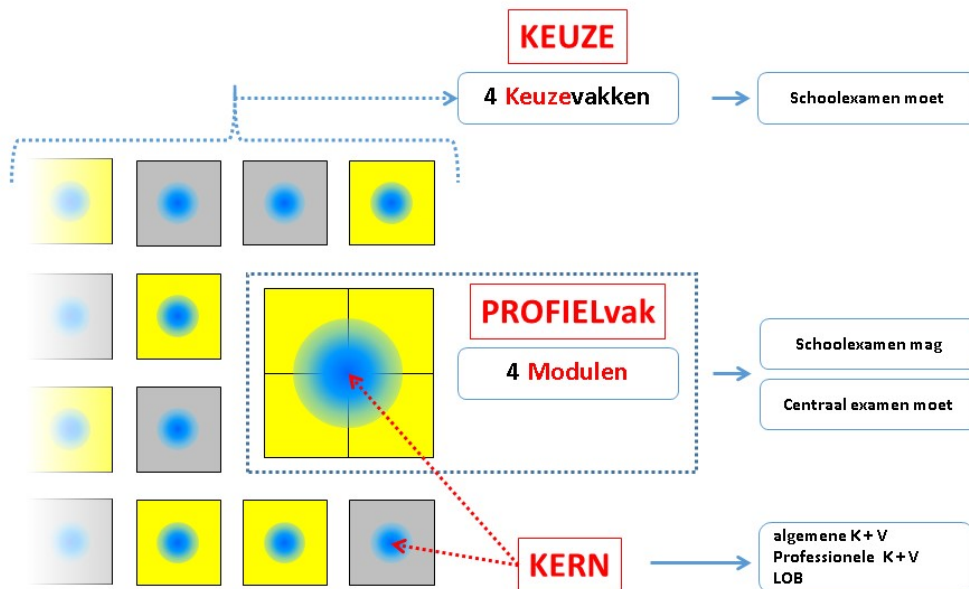
1.4 Structuur en status

Het examenprogramma van de leerling binnen de basis- of kaderberoepsgerichte leerweg bestaat uit een beroepsgericht profielvak met profielmodulen en beroepsgerichte keuzevakken. Hiervan dient de leerling er minimaal vier te kiezen en te volgen.

In zowel het profielvak als de keuzevakken staat de kern centraal. Voor de leerling in de gemengde leerweg geldt dat het profielvak bestaat uit twee, landelijk aangewezen, modulen. Een gl-leerling moet daarbij minimaal twee keuzevakken kiezen en volgen.

Structuur Kern-, Profiel-, Keuzeprogramma

De kern bestaat uit drie delen

1. Algemene kennis en vaardigheden
Denk aan: 'de Nederlandse taal in opleidings- en beroepssituaties gebruiken' en 'samenwerken en overleggen bij het uitvoeren van werkzaamheden'. Deze eindtermen zijn voor alle profielen identiek. In het groene profiel zijn de algemene vaardigheden vervangen door competenties en is een conversietabel opgenomen.
2. Professionele kennis en vaardigheden.
Denk aan: 'eenvoudige onderzoeksactiviteiten verrichten', 'mediawijds handelen', of 'ondernemende vaardigheden tonen'. Professionele kennis en vaardigheden zijn profielspecifiek.
3. Loopbaan oriëntatie en -begeleiding (LOB).
'De kandidaat heeft de vaardigheid de eigen loopbaan vorm te geven door op systematische wijze om te gaan met loopbaancompetenties.'
Deze eindtermen voor LOB zijn voor alle profielen identiek en lopen als een rode draad door het programma.

De kern wordt niet apart getoetst, maar maakt onderdeel uit van het profiel en de beroepsgerichte keuzevakken. Zo wordt de kern getoetst via het CSPE en het SE.

Een profielvak

Het profielvak is opgebouwd uit vier modules. Elke module bevat een of meerdere taken. Elke taak bevat een of meerdere deeltaken. In elke deeltaak staan de eindtermen die de leerlingen aan het eind van hun opleiding moeten beheersen. Dit profielvak wordt afgesloten met een Centraal Examen in de vorm van Centraal Schriftelijk en Praktisch Examen (CSPE) en mag worden afgesloten met een SE. Indien besloten wordt een SE af te nemen dan geldt de regel dat eerst het SE moet worden afgenomen voordat het CSPE afgenomen kan worden. Voor het SE-deel dient een PTA gemaakt te worden.

Keuzevakken

De keuzevakken zijn, net als de modules van het profielvak, opgebouwd uit een of meerdere taken. Elke taak bevat een of meerdere deeltaken. In elke deeltaak staan de eindtermen die de leerlingen aan het eind van hun opleiding moeten beheersen. De keuzevakken worden afgesloten met een Schoolexamen (SE) waarvoor een PTA gemaakt wordt.

1.5 Afname SE en CSPE

Het beroepsgericht examenprogramma bestaat uit twee vakken, namelijk een profielvak en een keuzevak. Het profielvak wordt afgesloten met een CSPE. Het CSPE kan in het derde of vierde leerjaar afgenomen worden. De – minimaal – vier keuzevakken worden afgesloten met een SE.

Scholen mogen zelf bepalen of ze over het profielvak ook schoolexamen(s) afnemen. Indien dat het geval is, moet hiervoor een PTA gemaakt worden. De schoolexamens dienen dan wel vóór het centraal examen afgenomen te worden. Veel scholen kiezen ervoor delen van het profiel te toetsen in een schoolexamen. Dit is om de voortgang in het leerproces te bewaken en de leerlingen te motiveren.

Om te bepalen of een leerling het beroepsgericht programma voldoende heeft afgesloten gelden verschillende regels voor bb/kb en voor de gl. Het vakkenpakket van deze twee leerwegen is immers niet gelijk.

1.5.1 Basis en kaderberoepsgerichte leerweg

Omdat het beroepsgerichte programma uit twee afzonderlijke delen bestaat, komen er op de eindlijst van de leerling twee cijfers: een cijfer voor het profielvak en een combinatiecijfer voor de keuzevakken.

1.5.2 Profielvak

Indien het profielvak alleen afgesloten wordt met een CSPE dan is het CSPE-cijfer het eindcijfer voor het beroepsgerichte profielvak. Dit cijfer wordt vermeld op de eindlijst van de leerling.

Indien over het profielvak één of meerdere schoolexamens zijn afgenomen dan wordt het eindcijfer bepaald door het gemiddelde te nemen van de behaalde cijfers voor het CSPE en SE. Beide tellen voor 50% mee. Het gemiddelde komt op de eindlijst van de leerling.

1.5.3 Keuzevakken

Leerlingen in bb en kb moeten minimaal vier keuzevakken volgen en afsluiten. De keuzevakken worden afzonderlijk afgesloten met een schoolexamen. Het behaalde cijfer voor het schoolexamen is tevens het eindcijfer van het keuzevak. De vier eindcijfers worden gecombineerd tot één combinatiecijfer voor de keuzevakken $(kv1 + kv2 + kv3 + kv4) / 4$. Op de eindlijst van de leerling komen het combinatiecijfer én de namen met cijfers van de keuzevakken die de leerling gevolgd heeft.

Om te bepalen of een leerling geslaagd is, tellen de twee eindcijfers voor het beroepsgerichte programma mee. Dit zijn de cijfers voor het profielvak en het combinatiecijfer voor de keuzevakken. Beide eindcijfers tellen één keer mee in de uitslagbepaling.

1.5.4 Gemengde leerweg

In de gemengde leerweg kent het profielvak een beperktere omvang dan in de basis- en de kaderberoepsgerichte leerweg en volgen de leerlingen minimaal

twee beroepsgerichte keuzevakken. Het combinatiecijfer bestaat daarom in deze leerweg uit een combinatie van het eindcijfer van het profielvak en het eindcijfer van de beroepsgerichte keuzevakken. Dit eindcijfer telt één keer mee in de uitslagbepaling.

Een leerling legt dus over het profielvak in ieder geval een CSPE af en krijgt daarvoor een cijfer. Als de school ervoor kiest om over het profielvak ook een SE te geven wordt het eindcijfer voor het profielvak het gemiddelde van de CSPE-cijfer en het SE-cijfer (weging 50/50).

Daarnaast volgen de leerlingen ook nog minimaal twee keuzevakken. Daarover doen zij een SE en volgens de regels van de school levert dat uiteindelijk een cijfer op voor de keuzevakken. Dat cijfer wordt gemiddeld met het cijfer voor het profielvak (ook hier geldt 50/50), en dit is het definitieve combinatie-eindcijfer dat meetelt voor de slaag-zak regeling.

1.6 Volgorde van profielvak en keuzevakken

Scholen mogen zelf bepalen hoe ze het examenprogramma omzetten in een onderwijsprogramma.

Dat betekent dat scholen ook zelf bepalen in welke volgorde het profielvak en de keuzevakken aangeboden worden: na elkaar, naast elkaar of in elkaar ofwel op een geïntegreerde wijze. Een en ander zal afhangen van het moment waarop de school gekozen heeft het centraal examen af te nemen. Dit kan in leerjaar 3 of in leerjaar 4. Enkele voorbeelden worden getoond in het bestand dat hieronder te downloaden is:

Downloads:

[Wat moet en wat mag in het nieuwe vmbo 2016](#)
[Volgorde van profielvak en keuzevakken](#)

Link:

[Animatie: profielen in het vmbo](#)

2. Het examenprogramma

Het beroepsgerichte examenprogramma van de leerling bestaat uit een beroepsgericht profielvak en beroepsgerichte keuzevakken. Het profielvak bestaat uit vier modules. Beroepsgerichte keuzevakken kiest de leerling afhankelijk van de leerweg uit het aanbod van de school. Een bb- en een kb-leerling kiest één profiel en ten minste vier keuzevakken. Voor een gl-leerling bestaat het examenprogramma uit twee aangewezen profielmodules – afkomstig uit één profiel – en ten minste twee keuzevakken. Het beroepsgerichte profiel wordt geëxamineerd in een centraal examen in de vorm van een CSPE (Centraal Schriftelijk en Praktisch Examen). De beroepsgerichte keuzevakken worden getoetst in een schoolexamen (SE). De school mag er ook voor kiezen om (delen van) het profielvak in schoolexamens te toetsen.

2.1 Het ontstaan van het profiel

De beroepsgerichte examenprogramma's van de vmbo-sectoren Economie, Techniek en Zorg & Welzijn zijn aan vernieuwing toe. Dit constateert de minister van OCW in haar beleidsbrief 'Op weg naar een toekomstbestendig vmbo' van 29 april 2011. Eind 2011 is daarom een start gemaakt met het landelijke project 'Vernieuwing beroepsgerichte examenprogramma's vmbo'.

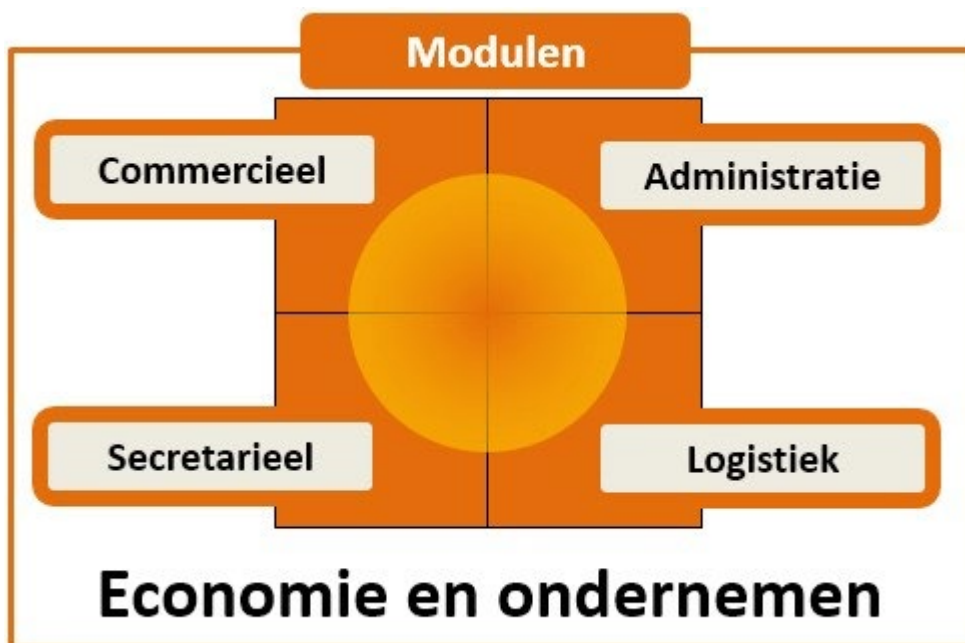
Flexibilisering is een belangrijke vereiste voor economisch beroepsonderwijs op zowel vmbo-, mbo-, als hbo-niveau. Dit vraagt om een systeem waarin zowel breed als smal kan worden opgeleid, waardoor jongeren met een uitgestippeld beroepsperspectief een opleiding en traject kunnen kiezen met een smal pakket aan specialistische kennis, terwijl anderen een breder oriënterend traject kunnen doorlopen en afronden. Loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB) is daarbij een belangrijke component, die een serieuze plek binnen het voorbereidend beroepsonderwijs en binnen de examenstructuur verdient. In de vmbo-programmering tot 2016 bestaan er binnen de sector Economie, profielvak Economie en Ondernemen, vier examenprogramma's (handel & administratie, handel & verkoop, administratie, mode & commercie) in drie leerwegen met soms erg weinig leerlingen per richting. Tegelijkertijd zien we een vraag naar meer flexibele maatwerktrajecten waarbij niet alle leerlingen hetzelfde programma doorlopen, maar in het kader van loopbaanoriëntatie (LOB) keuzes leren maken.

Het ministerie van OCW wilde de fragmentatie terugdringen door het herstructureren van de huidige examenprogramma's naar een eenduidiger, macrodoelmatig kern-profielvak en keuzevakken, waarin flexibele routes optimaal mogelijk zijn en waarbij LOB de 'rode draad' vormt.

2.2 De inhoud van het profiel

Het profielvak Economie en Ondernemen heeft vier profielmodules.

Elke leerling kiest een profielvak en krijgt onderwijs aangeboden dat dekkend is voor de vier bijbehorende profielmodules, die bestaan uit:

2.2.1 Opbouw van het profiel

Elk profiel bestaat uit drie onderdelen:

- kern;
- profielvak;
- keuzevakken.

2.2.2 De definitie van kern, profielvak en keuzevakken

- De **kern** bestaat uit voor het profiel kenmerkende inhoud (kennis, houding en vaardigheden). De inhoud uit de kern krijgen inkleuring in het profielvak en in de keuzevakken. Inhoud uit de kern kunnen niet los staan van profielvak en/of keuzevakken. De kern wordt niet als apart deel geëxamineerd, maar altijd in samenhang met (d.w.z. geïntegreerd in de exameneenheden van) het profielvak en/of de keuzevakken. De kern van het programma bestaat uit 'Algemene kennis en vaardigheden', 'Professionele kennis en vaardigheden' en 'Loopbaanoriëntatie en -ontwikkeling'.
- Elk **profielvak** heeft een gelijke zwaarte. Iedere leerling kiest één profielvak en volgt in het kader van zijn opleiding het hele profielvak. Het profielvak bevat kennis, houdingsaspecten en vaardigheden die de leerling kennis laten maken met het betreffende deel van het profielvak.

Het profielvak wordt centraal geëxamineerd. De school beslist of het profielvak alleen centraal geëxamineerd (= 100%) wordt of wordt geëxamineerd met een centraal examen (CSPE) en een schoolexamen, elk voor 50%.

- Elk profiel heeft een x-aantal **keuzevakken** ontwikkeld. Voor E&O zijn acht keuzevakken ontwikkeld door de werkgroep van de Sector Vernieuwings Commissie (SVC), vier verbredende en vier verdiepende keuzevakken. Een leerling kiest ten minste vier keuzevakken. Keuzevakken kunnen binnen en buiten het profiel gekozen worden. Keuzevakken hebben een vergelijkbare omvang. Een leerling kan met zijn keuzevakken zijn programma verdiepen (meer van minder) of verbreden (minder van meer). De keuzevakken worden alleen met een schoolexamen (SE) geëxamineerd.

2.2.3 De kern van Economie en Ondernemen

Bij het ontwikkelen van één kernprogramma bij het profielvak Economie en Ondernemen is gezocht naar de overeenkomsten binnen het profielvak: kennis, vaardigheden en houdingsaspecten die van belang zijn en vereist worden door de branches in het profielvak Economie en Ondernemen. Deze kernelementen gelden vervolgens voor alle leerlingen die kiezen voor het profielvak Economie en Ondernemen. Er is hierbij een onderscheid gemaakt tussen:

- algemene kennis en vaardigheden (die gelden voor alle vmbo-leerlingen);
- professionele kennis en vaardigheden (die gelden voor alle leerlingen in het profielvak Economie en Ondernemen);
- loopbaanoriëntatie en -ontwikkeling (die gelden voor alle vmbo-leerlingen).

Bij de algemene kennis en vaardigheden gaat het bijvoorbeeld om functioneel gebruik van de Nederlandse taal, terwijl het bij de professionele kennis en vaardigheden gaat om bijvoorbeeld ondernemersvaardigheden. Voor alle leerlingen Economie en Ondernemen geldt immers dat zij ondernemersvaardigheden moeten beheersen. Per profielmodule zal dit echter een andere invulling krijgen (ondernemersvaardigheden bij een logistiek bedrijf vereisen andere kennis, vaardigheden en houdingsaspecten dan ondernemersvaardigheden bij een reclamebureau).

Het kernprogramma Economie en Ondernemen is steeds het hart van het examenprogramma van een profielmodule en van de keuzevakken. Het kernprogramma wordt dan ook niet apart geëxamineerd maar altijd geïntegreerd in de profielmodule en keuzevakken zoals in de onderstaande figuur is aangegeven.

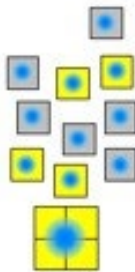
Uitgangspunten Kern, Profielvak, Keuzevakken

Kern = **hart** van het profiel

In elk profielvak wordt één **kern** aangeboden...

... **altijd** in combinatie met het **profielvak-** en **keuzevakken**

2.2.4 21e eeuwse vaardigheden

In de professionele kern van het profiel zijn, onder andere, 21e eeuwse kennis en vaardigheden opgenomen die van belang geacht worden voor het toekomstig functioneren van leerlingen in het vervolg (beroeps)onderwijs en in de maatschappij. Het gaat dan om kennis en vaardigheden op het gebied van (maatschappelijk verantwoord) ondernemen, commercieel handelen, duurzaamheid, (multi-)mediale vaardigheden, probleemoplossend handelen en communicatie.

2.3 Keuzevakken ontwikkeld bij het profiel

Het examenprogramma Economie en ondernemen bestaat uit het kernprogramma E&O, het profielvak en een verzameling keuzevakken waarbij acht keuzevakken zijn ontwikkeld door de Sector Vernieuwings Commissie. Afhankelijk van het aanbod van de school kunnen leerlingen keuzes maken.

Keuzevakken kunnen zijn:

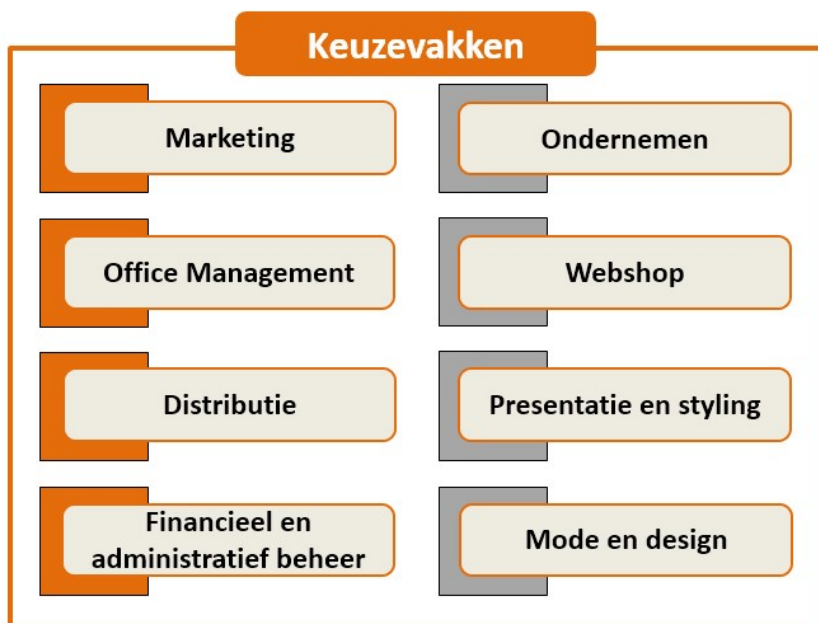
- keuzevakken behorend bij het profiel E&O;
- keuzevakken behorend bij een ander profiel;
- modulen van een ander profielvak (max. twee);
- vrije keuzevakken.

Leerlingen van de basisberoepsgerichte leerweg (bb) en de kaderberoepsgerichte leerweg (kb) moeten minimaal vier keuzevakken kiezen. Leerlingen van de gemengde leerweg (gl) kiezen minimaal twee keuzevakken. Keuzevakken worden afgesloten met een schoolexamen.

2.3.1 Overzicht van de keuzevakken die ontwikkeld zijn bij het profiel E&O

Bij het profiel E&O zijn de volgende keuzevakken ontwikkeld:

Verdiepend:

- Marketing
- Office management
- Distributie
- Financieel en administratief beheer

Verbredend:

- Ondernemen
- Webshop
- Presentatie en styling
- Mode en design

Scholen bepalen zelf welke keuzevakken zij aanbieden. Scholen mogen ook keuzevakken uit een ander profiel aanbieden. De school kan zich bij zijn keuze laten leiden door de wensen van de doelgroep, de mogelijkheden in de regio, de expertise van docenten en de outillage. Profilering door middel van keuzevakken behoort ook tot de mogelijkheden.

De keuzevakken zijn net als het profielvak uitgewerkt voor de niveaus bb, kb en gl. Het is uiteindelijk aan de school de eindtermen te vertalen naar de praktijk en ervoor te zorgen dat het onderwijs past bij het niveau van de leerlingen. Het verschil tussen leerwegen zal onder andere tot uiting komen in de complexiteit van de taken, de mate waarin een beroep gedaan wordt op de zelfstandigheid van leerlingen, de hoeveelheid lesstof die verwerkt moet worden en de toetsing. De inhoud van de keuzevakken wordt getoetst in een SE. Hiervoor dient een PTA gemaakt te worden.

De keuze voor het ontwikkelen van deze keuzevakken is genomen door de Sector Vernieuwingscommissie Economie (SVC) en de werkgroep kern-keuzeprogramma's. Er zijn gesprekken gevoerd met platforms vmbo, de sectoradviescommissie, brancheverenigingen en er is een intensieve samenwerking geweest met de pilotscholen. Deze hebben adviezen gegeven over de keuzevakken en ook input geleverd bij het ontwikkelen van de inhoud van de keuzevakken. Uitgangspunten en criteria bij het maken van deze keuzes zijn geweest:

- aansluiting met- en relevante doorstroom naar vervolgopleidingen;
- landelijke relevantie;
- verbreding dan wel verdieping bij het profielvak;
- uitvoerbaarheid en organiseerbaarheid.

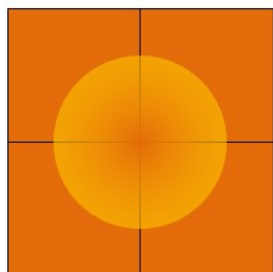
Achterliggende gedachten bij de keuzes voor het profielvak E&O en de bijbehorende keuzevakken is te lezen in: [Ontstaan en achtergrondinformatie van het Profielvak Economie en ondernemen.](#)

De transitie van de onderliggende afdelingen handel en administratie, handel en verkoop, administratie en mode en commercie naar het profielvak E&O met verdiepende en/of verbredende keuzevakken past in dit toekomstbeeld.

Bij [SBB](#) vind je gedetailleerd uitgewerkt de kwalificatiedossiers bij de sectorkamers:

- Mobiliteit, transport, logistiek en maritiem
- Handel
- Zakelijke dienstverlening en veiligheid

Het profiel E&O is voorbereidend op het mbo:

Economie en ondernemen

Schematisch overzicht

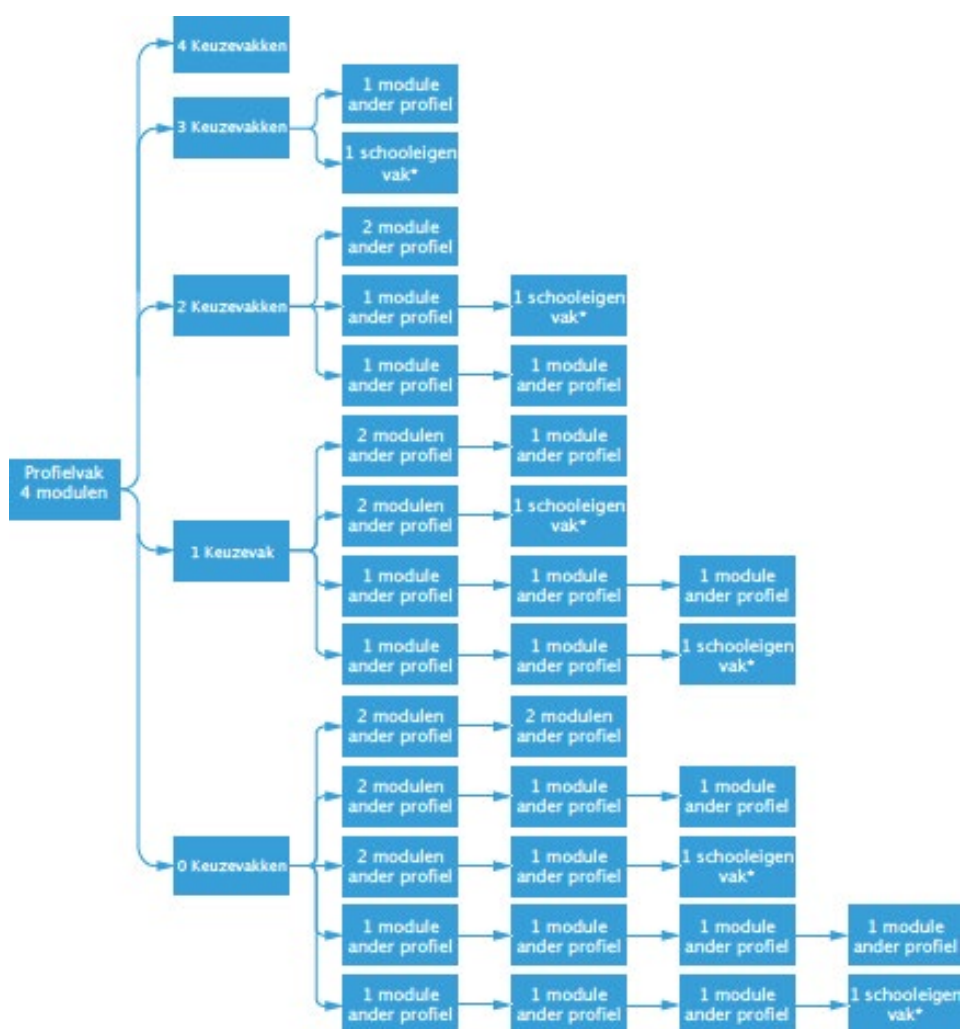
<i>Kwalificatie-dossier</i>	<i>Kwalificatie</i>	<i>Niveau</i>
Sectorkamer Mobiliteit, transport, logistiek en maritiem		
Logistiek	Logistiek medewerker	2
	Parts-/baliemedewerker	2
	Logistiek teamleider	3
Supervisors logistiek	Logistiek supervisor	4

Sectorkamer Handel		
Management retail	Manager retail	4
Ondernemerschap retail	Ondernemer retail	4
Verkoop	Verkoper	4
Advies en leiding in de verkoop	Eerste verkoper	3
	Verkoopadviseur	3
	Verkoopspecialist	3
Sectorkamer Zakelijke dienstverlening en veiligheid		
Financieel administratieve beroepen	Financieel administratief medewerker	3
	Junior assistent accountant	4
	Bedrijfsadministrateur	4
Marketing, communicatie en evenementen	Medewerker marketing en communicatie	4
	Medewerker evenementenorganisatie	4
Ondersteunende administratieve beroepen	Medewerker secretariaat en receptie	2
	Medewerker (financiële) administratie	2
Secretariële beroepen	Secretaresse	3
	Managementassistente/directiesecretaresse	4

2.4 Keuzevakken ontwikkeld bij andere profielen

Inmiddels zijn er circa 130 keuzevakken waaruit scholen kunnen kiezen. Ook profielmodulen mogen aangeboden worden als keuzevakken. Hiervoor geldt dat bb- en kb-leerlingen maximaal twee modules uit één ander profiel als keuzevak mogen kiezen. Dezelfde regel geldt voor gl. Gl-leerlingen mogen de twee andere modules (uit het kb-profielvak) kiezen als keuzevak. Hierdoor is het mogelijk dat een gl-leerling een volledig profiel kan volgen. De keuzevakken kunnen op verschillende manier worden samengesteld. In het onderstaande schema is aangegeven welke keuzes scholen daarbij kunnen maken. Regel blijft: een leerling kan alleen kiezen uit het aanbod van de school en de leerling moet ook echt iets te kiezen hebben.

Keuzevakken andere profielen:

Leerlingen kunnen keuzevakken en/of modules kiezen die ontwikkeld zijn door andere SVC's, maar die goed bij andere profielen kunnen aansluiten. Dat kan

interessant zijn voor scholen die te maken hebben met regionale en specifieke omstandigheden zoals arbeidsmarktrelevantie, geografische ligging (bijv. de havens) en het aanbod van vervolgoopleidingen. Aansluitende keuzevakken (voorbeelden) die complementair kunnen zijn bij het profielvak E&O, kunnen bijvoorbeeld komen uit de volgende profielen:

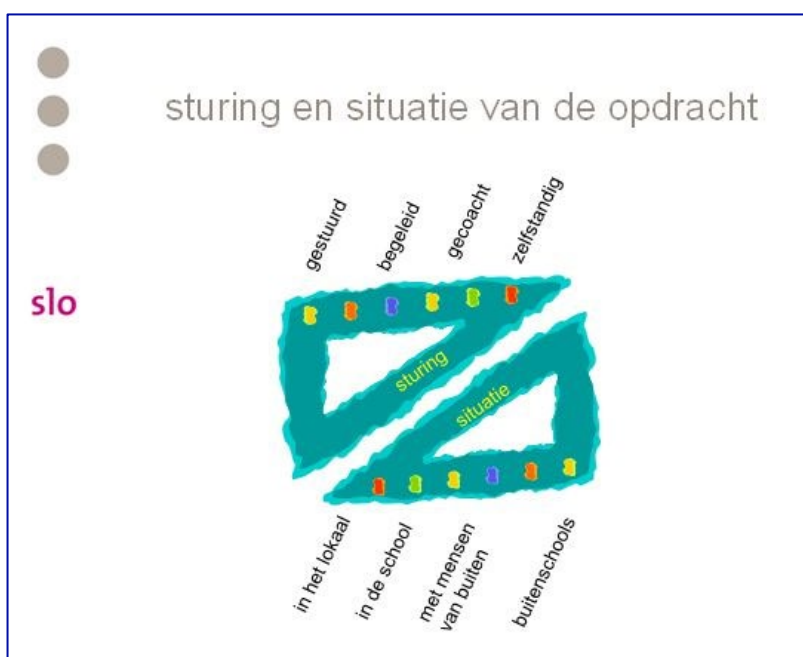
- Horeca, Bakkerij en Recreatie
- Zorg en Welzijn
- Techniek

2.5 Verdiepende keuzevakken

De verdiepende keuzevakken bij het profiel E&O zijn Marketing, Office Management, Distributie en Financieel en administratief beheer.

Bij het profiel E&O is gekozen voor concentrisch onderwijs ten aanzien van de verdiepende keuzevakken. In de verdiepende keuzevakken komen de leerinhouden van de profielmodulen weer aan de orde, maar de complexiteit neemt dan wel toe, waarbij het een mogelijkheid is om leerlingen zelfstandiger te laten werken.

In het volgende schema wordt dit duidelijk gemaakt: afnemende sturing en complexere situaties:

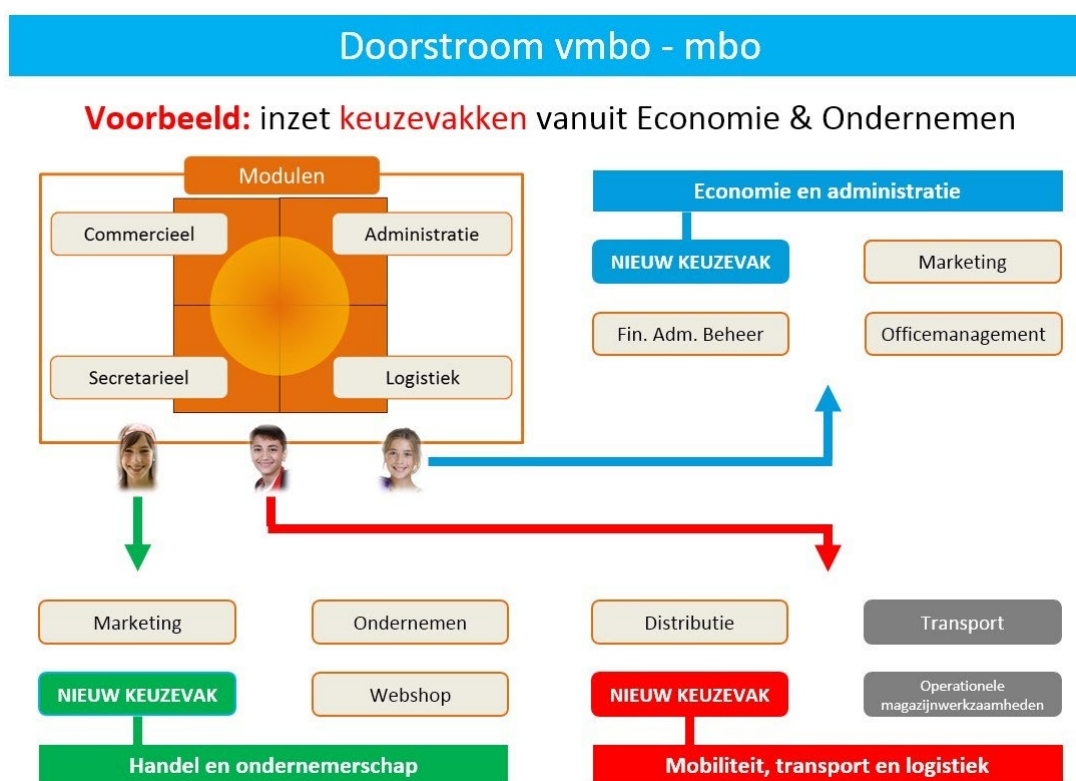

Level	1	2	3	4
Complexiteit	Enkelvoudige handelingen.	Samengesteld: meerdere enkelvoudige handelingen.	Samengesteld: samenhangende handelingen.	Samengesteld: diversiteit aan samenhangende handelingen.
Werkwijze	Volgens de gestelde eis en begeleide planning	Volgens de gestelde eisen en begeleide planning.	Volgens de gestelde eisen en eigen planning.	Volgens in overleg vastgestelde eisen en eigen planning.
Opdrachtgever	De docent.	Docenten, opdrachtgevers, praktijkopleiders.	Cliënten of praktijkopleiders.	Een opdrachtgever vanuit het werkveld.
Beoordeling	Vooraf gestelde eis.	Vooraf gestelde eisen.	Volgens vooraf gestelde eisen en naar tevredenheid van de opdrachtgever.	Volgens in overleg vastgestelde eisen en naar tevredenheid van de opdrachtgever.
Begeleiding voor toelichting zie onderstaand schema.	Gestuurd = zelf werken	Begeleid = zelfstandig werken Gecoacht= zelfstandig leren	Gecoacht= zelfstandig leren	Zelfstandig = zelfverantwoordelijk leren
Situatie	In het lokaal of in de school	In de school of buiten school (leersituatie) Buitenschools in de reële beroepssituatie	Buitenschools in de reële beroepssituatie	Buitenschools in de reële beroepssituatie

2.6 Vrij te ontwikkelen keuzevakken

Scholen mogen zelf vrije keuzevakken, ook wel decentrale keuzevakken genoemd, ontwikkelen. Samen met de vervolgopleidingen en het regionale bedrijfsleven kunnen vrije keuzevakken een aanvulling zijn op het landelijke aanbod. Hierdoor kan invulling gegeven worden aan een regionale behoefte. De criteria voor het zelf ontwikkelen van keuzevakken staan op de website [vernieuwing vmbo](#).

Hieronder staan enkele voorbeelden van keuzevakken en doorstroommogelijkheden vanuit Economie en Ondernemen.

2.7 Omgaan met verschillen tussen leerlingen

Hoewel de meeste keuzevakken uitgewerkt zijn in drie niveaus is het uiteindelijk aan de school om de eindtermen te vertalen naar onderwijs. Het onderwijs moet passen bij het niveau van de leerlingen.

In het onderwijs zal onder andere het verschil tussen leerwegen tot uiting komen door:

- de complexiteit van de taken;
- de mate waarin een beroep gedaan wordt op de zelfstandigheid van leerlingen;
- de hoeveelheid lesstof die verwerkt moet worden;
- de verwerkingstijd.

Downloads

- [Achtergrondinformatie van het profielvak Economie en Ondernemen](#)
- [Kern van het E&O examenprogramma](#)
- [Ontstaan en achtergrondinformatie van het Profielvak Economie en ondernemen.](#)
- [Voorbeelden van aansluitende keuzevakken bij het profiel E&O](#)

Links:

- [keuzevakken bij het profiel E&O](#)
- [vernieuwing vmbo.](#)

3. Het onderwijsprogramma

Een examenprogramma is geen onderwijsprogramma. Docenten dienen het examenprogramma - 'het wat' - te vertalen naar de praktijk - 'het hoe' - en er een onderwijsprogramma van te maken.

In het examenprogramma staat 'enkel' beschreven wat leerlingen moeten kennen en kunnen willen zij het betreffende vak voldoende kunnen afsluiten. Hoe daaraan wordt gewerkt wordt door de school en de leraar bepaald, bij voorkeur in samenspraak met de leerling.

De school bereidt met het onderwijsprogramma de leerling voor op het schoolexamen (SE) en het centraal examen (CE). Hoe scholen dat doen is gevarieerd en onder meer afhankelijk van de visie op onderwijs, de visie op LOB, de mogelijkheden in de regio, de omvang van de school en het aantal leerlingen.

Vragen die scholen onder andere hebben:

- Leiden we leerlingen smal en specifiek op, of breed en oriënterend?
- Hoe geven we vorm aan LOB?
- Hoe gaan we om met de keuzes van leerlingen?
- Hoeveel keuzemogelijkheden geven we leerlingen?
- Wanneer sluiten de leerlingen het CSPE af?
- Hoe positioneren we profielvak en keuzevakken ten opzichte van elkaar?
- Hoe werken we samen met mbo en bedrijfsleven?

Links

- [Curriculumontwikkeling op school](#)
- [Bijscholing vmbo](#)

3.1 Visie

De vernieuwing in de beroepsgerichte programma's van het vmbo dwingt scholen opnieuw kritisch naar de onderwijsvisie te kijken en keuzes te maken.

Vragen waar scholen een antwoord op moeten vinden, zijn: Wie zijn onze leerlingen? Wat is het doel van ons onderwijs? Wat willen we leerlingen meegeven? Hoe kunnen we met ons aanbod de leerlingen zo goed mogelijk bedienen? De visie op onderwijs, leren en leren kiezen (LOB) heeft implicaties voor de keuzes die daarna gemaakt moeten worden.

Een van de redenen voor de vernieuwing van het vmbo is dat leerlingen hun interesses leren ontdekken en ontwikkelen. Wanneer leerlingen beter weten wat

ze willen, zullen zij ook betere keuzes kunnen maken voor een vervolgopleiding. Dit leidt tot minder schooluitval.

Kijkend naar keuzeprocessen van leerlingen zijn in het vmbo grofweg twee stromen kiezers te onderscheiden, te weten:

- leerlingen die precies weten wat ze willen;
- leerlingen die nog niet zo'n duidelijk beeld hebben en zich nog willen oriënteren.

De school kan met het aanbod van profiel en keuzevakken rekening houden met de twee soorten kiezers. In onderstaande afbeelding is dat op hoofdlijnen uitgewerkt.

3.2 Nadruk op opleiden

De examenprogramma's en dus ook de keuzevakken zijn geformuleerd als taken en deeltaken in de vorm van einddoelen en geven aan wat de leerlingen na het doorlopen van het bijbehorend onderwijsprogramma moeten kennen en kunnen. Er moet door de school een vertaling plaatsvinden van deze einddoelen naar "onderwijs". Er kan immers sprake zijn van een didactische opbouw en een specifieke leeromgeving (bijvoorbeeld een simulatie of stage) die het onderwijsprogramma vormen. Centrale vraag die daarbij steeds gesteld kan worden is: **"Wat en hoe moet de leerling leren om de deeltaken uit te kunnen voeren?"** Met andere woorden: hoe ziet het onderwijsprogramma er uit?

3.2.1 Beschrijvingen in taak en deeltaak -> consequenties voor inhoud onderwijsprogramma

Als voorbeeld een fictieve school, waarbij een vmbo- school met een E&O profiel als inspiratie heeft gediend. De school werkt met arrangementen, wat impliceert dat de school genoeg leerlingen heeft om de arrangementen aan te bieden. Scholen met een minder aantal leerlingen kunnen besluiten minder arrangementen aan te bieden.

Voor het realiseren van een consistent en overzichtelijk leerplan maken we gebruik van het curriculaire spinnenweb van SLO (zie onderstaande afbeelding). Het ontwikkelen van een leerplan begint bij de visie. De visie geeft aan waartoe je dit keuzevak aanbiedt. Daarna werk je elke draad van het web uit. Op deze wijze zorg je er voor dat alle leerplanaspecten evenwichtig en samenhangend aan bod komen en dat er niets "vergeten" wordt.

Een veel voorkomende valkuil is namelijk dat er onevenredig veel aandacht besteed wordt aan bijvoorbeeld de leerinhouden en leeractiviteiten (methode en lessen) waardoor de andere aspecten te weinig zijn doordacht en uitgewerkt. De metafoor van het spinnenweb is daarbij verhelderend: **"Als je te hard aan een draad van het spinnenweb trekt, dan trek je het hele web kapot!"**

3.2.2 Visie

Uitgangspunten o.a. bij de school bij alle profielen:

De school wil inspirerend onderwijs bieden in een prettige, veilige leeromgeving waar leerlingen:

- de mogelijkheid hebben hun talenten te ontwikkelen, zodat ze goede prestaties leveren;
- leren en werken met elkaar en leren elkaars kwaliteiten te benutten;

- leren succesvolle studenten te worden in het vervolgonderwijs en daarna.

En voor de bovenbouw:

De leerlingen in de bovenbouw gaan steeds meer hun eigen weg. Voortbouwend op de keuze die ze in de onderbouw gemaakt hebben voor een sector en een leerweg, werken de leerlingen in de bovenbouw toe naar een opleiding in het mbo. Centraal staan daarbij zelfstandig werken, verantwoordelijkheid dragen, praktijkgericht werken en kennismaken met de arbeidspraktijk.

De school werkt nauw samen met bedrijven en instanties in de omgeving en heeft een uitgebreid netwerk. Leerlingen lopen stage, werken in school aan realistische opdrachten, krijgen een training solliciteren. Ook werkt de school nauw samen met vervolgopleidingen om de aansluiting goed te laten verlopen. Leerlingen wordt de mogelijkheid geboden lessen te volgen en open dagen te bezoeken. Binnen deze visie is gekozen binnen het profiel E&O, o.a. voor een creatieve route. Deze creatieve route is een vervolg op het oude vmbo examenprogramma Mode & commercie. Verder wil de school een ondernemende school zijn, daarom wordt het keuzevak Ondernemen verplicht aangeboden in alle profielen.

3.2.3 Onderwijsdoelen

De onderwijsdoelen in taken en deeltaken zijn beschreven in het conceptexamenprogramma E&O en te downloaden van de [website nieuw vmbo](#). Naast de inhoudelijke doelen, zoals het leren werken met E&O beroepsvaardigheden zijn er ook andere doelen benoemd. Het gaat hierbij om onderwijsdoelen waarbij leerlingen de concrete praktijkervaringen koppelen aan de oriëntatie op hun loopbaan. De vmbo leerlingen ervaren hun talenten en interesse en oriënteren zich op toekomstige opleidingen en beroepen.

- LOB: kwaliteitenreflectie, motievenreflectie, werkexploratie
- vmbo leerlingen kennis laten maken met E&O creatieve beroepsvaardigheden
- vmbo leerlingen de mogelijkheid geven om een product te maken
- vmbo leerlingen kennis laten maken met de creatieve opleidingen binnen de ROC's
- vmbo leerlingen kennis laten maken met het bedrijfsleven doormiddel van stage (snuffelstage en lintstage)

3.2.4 Leerinhouden

Er is gekozen om de profielmodulen over twee leerjaren aan te bieden. In het derde leerjaar 50 uur en in het vierde leerjaar 50 uur. In het vierde leerjaar zal 25 uur besteed worden aan uitbreiding en onderhouden van de lesstof en 25 uur voor de specifieke examentraining, zodat de laatste periode 4.4 alleen hier aandacht aan wordt besteed.

De keuzevakken bij het profiel E&O; 'Mode en design' en 'Presentatie & styling' worden in het derde leerjaar aangeboden, om zodoende al in het derde leerjaar te starten met de creatieve route.

De profielmodule Commercieel kan gebruikt worden voor het marketingplan bij het keuzevak Ondernemen.

Er zijn [vier arrangementen met keuzevakken uit andere profielen telkens gecombineerd met het keuzevak Ondernemen](#) (pdf, 813 kB):

- Fotografie (MVI) en ondernemen;
- Design en decoratie (BWI) en ondernemen;
- Interieurontwerp en -design (BWI) en ondernemen;
- Een product maken en verbeteren (DP) en ondernemen.

Hierbij wordt gedacht aan het maken van lifestyle- en woonaccessoires.

Verder is het de bedoeling dat leerlingen in het 4e leerjaar bij de arrangementen het keuzevak Ondernemen integreren bij het gekozen arrangement.

Er is telkens sprake van ondernemende activiteiten bij de keuzevakken. Alle ontwerpen kunnen gemaakt worden voor opdrachtgevers.

3.2.5 Voorbeelden uit de praktijk

Twents Carmel college, locatie Potskampstraat

De afzelnin BWI van de locatie Potskampstraat van het Twents Carmel college (TCC) is als één van de pilotscholen vanaf de start bezig met het ontwikkelen van een "passend" onderwijsprogramma. Belangrijke uitgangspunten zijn hierbij het handhaven van een kwalitatief goed beroepsgericht onderwijs die herkenbaar en relevant is in de regio Twente. De school heeft, na overleg met het aansluitingsnetwerk Twente er voor gekozen om vier arrangementen aan te bieden die goed aansluiten bij de bouwopleidingen van ROC Twente:

Timmeren, metselen, meubelmaken en schilderen.

In het derde leerjaar beginnen de BWI leerlingen met de profielmodulen. Aan het eind van leerjaar 3 kiest de leerling een keuzevak ter voorbereiding (LOB!) op het vierde leerjaar en maakt hij een keuze voor een arrangement. In het vierde leerjaar werkt de leerling aan de keuzevakken van het arrangement. Aan het eind van leerjaar 4 volgen de leerlingen een examentraining.

CAD tekenen, vaktheorie, schetsen en tekeningelezen zijn wekelijks ingeroosterd gedurende de opleiding. De kaderleerlingen krijgen één uur per week apart les in de werkvoorbereiding (bouwvergadering, ontwerpen, plannen en vormgeven).

Het onderwijsprogramma van het Twents Carmel college ziet er als volgt uit:

		Vier profieldelen				Bouwen Wonen Interieur					
	Derde leerjaar	P1. Bouwproces en maatvoeren	P2. Bouwen vanaf de fundering	P3. Constructieve houtverbindingen	P4. Design en afwerking						
		module 11 uitzetten en waterpassen	module 8	module 3 keepverbindingen	module 13 en 14						
		module 7 stellen van profielen	module 10	module 4 pen en gatverbin	module 10 kerndeel schild (ook 1,2,3?)						
		module 19 uitzetten	module 22 sond. Fund. Bekis.	module 6 spatpen meubelverbindingen							
		module 20 kozijnen stellen		module 21 elec. Handgereedchap.mach							
				Kader bouwproces en interieur.	Kaderdeel 15, 16,17.		1 uur kbl				
				Cadtekenen			1 uur kbl en bbl				
				Vaktheorie, schetsen en tek.lezen			2 uur kbl en bbl				
				Vier keuzedelen							
		Vierde leerjaar 28 weken	Vierde leerjaar	Bouwproces en maatvoeren	Bouwen vanaf de fundering	Meubel en interieur	Design en decoratie				
1. Vloeren	1. Schoonmetselwerk			2. Meubelmaken	1. Onderhoud schilderwerk						
module 23 vloeren en daken	kerndeel module 36			module 1,2,3,4 en 10	module 1 en 2						
2. Daken en Kapconstructies	2. Bijzonder metselwerk			2. interieurbouw, stands en betimmeing	2. Glas						
Module 24	module 38 en 34			mod.8, 11 bevest. en 12 scharn. 13 sloten	module 5,6,7,8						
3. Gevelopeningen	3. Wandafwerking			3. Gevelopeningen	3. Schilderen spuiten metaal en kunststof						
module 25,26,27 en 28 koz ramen deuren	module 9,13			module 25,26,27 en 28 koz ramen deuren	module 13 metaal 1,2						
4. Constructieve aansluiting en afwerking	4. Terreinafwerking			4. interieurontwerp en design	4. Interieurontwerp en design						
kerndeel timm 27 en 29				fijnh. mod 5,6,7? Sign mo 10 schil kleuren	fijnh. mod 5,6,7? Sign mo 10 schil kleuren						
				Kader bouwproces en interieur.	Kaderdeel 15, 16,17. vervolg		1 uur				
		Cadtekenen			1 uur						
		Vaktheorie, schetsen en tek.lezen			3 uur						
		Examentraining van vier profieldelen uit het derde leerjaar									

Bron: Twents Carmel college, locatie Potskampstraat, Nico Hilberink

Veel scholen maken gebruik van een methode of sturingsmiddel bij het ontwikkelen van doorlopende leerlijnen of arrangementen. Door het aanbieden van (digitaal en/of folio) lesstof, gekoppeld aan het profielvak en de keuzevakken wordt het onderwijsprogramma gerealiseerd.

Voorbeeld: Het Platform BWI

Het platform BWI laat leermiddelen ontwikkelen door experts op onderwijskundig en vakinhoudelijk gebied. Deze komen tot stand door medewerking van de ontwikkelcentra van branches, het bedrijfsleven en met input van docenten in het vmbo (en mbo). Hierbij zijn de praktijkopdrachten leidend, ondersteund door relevante theorie. Daarbij is de balans tussen digitale en papieren middelen van belang.

Voorbeeld: Noordhoff Uitgevers

Noordhoff Uitgevers heeft de methode Techniek op Maat 2.0 voor het profielvak BWI en PIE met diverse uitstroommogelijkheden.

Voorbeeld Edu'Actief

Edu'Actief biedt een samenhangend aanbod van lesmaterialen voor verschillende profielen in het vmbo. Dit alles onder de naam Edu4all. Centraal staat het praktisch handelen, de theorie is daarbij ondersteunend. Nadruk op oriënteren

Links:

- [Consortium beroepsonderwijs](#)
- [Edu-actief – Edu4all](#)
- [Het platform BWI](#)
- [Noordhoff Uitgevers – Techniek op maat](#)

3.2.6 Uitwerking van keuzevakken

Scholen mogen zelf bepalen hoe ze het examenprogramma omzetten in een onderwijsprogramma. Dat betekent dat scholen ook zelf bepalen in welke volgorde het profielvak en de keuzevakken aangeboden worden: na elkaar, naast elkaar of in elkaar ofwel op een geïntegreerde wijze. Een en ander zal afhangen van het moment waarop de school gekozen heeft het centraal examen af te nemen. Dit kan in leerjaar 3 of in leerjaar 4.

Wanneer de school beslist een keuzevak aan te bieden dan heeft dit consequenties voor de inhoud van het onderwijsprogramma. Docenten moeten gaan nadenken over de inhoud en organisatie van theorielessen en praktijkopdrachten. Kortom: docenten moeten antwoord geven op de vraag: "Wat is er nodig om de leerlingen in staat te stellen de eindtermen van dit keuzevak te behalen?"

Docenten maken daarvoor een "plan om te leren, een leerplan!"

3.2.6.1 Ondernemen

Het keuzevak Ondernemen is een verbredend keuzevak. Voor leerlingen uit andere profielen een geheel nieuw vak, voor leerlingen uit het profiel E&O is wel overlap.

De profielmodule Commercieel biedt de marketinginstrumenten 'los' aan, in het keuzedeel Marketing worden de marketinginstrumenten aangeboden in samenhang binnen bestaande marketingformules en bij het keuzevak Ondernemen gaat het om een 'eigen' marketingformule, naast de persoonlijke SWOT en het financieringsplan. Als leerlingen binnen E&O Commercieel en Marketing hebben gevolgd, kunnen zij in minder tijd of in een complexere omgeving werken aan het keuzedeel Ondernemen. De leerlijn kan dan als volgt opgebouwd worden:

- ondernemendheid;
- ondernemerschap;
- je eigen onderneming.

Deze leerlijn is voor de eerste twee onderdelen opgenomen in de zgn. piramide van ondernemerschap.

Hierbij horen essentiële kennis, vaardigheden en attitudes.

Websites die kunnen helpen om ondernemend onderwijs tot een succes te maken:

- www.mkb.nl
- ondernemersplein.kvk.nl/financieringsbegroting/
- www.jinc.nl/ons-werk/projecten/ondernemen-doe-je-zo/
- www.jongondernemen.nl/

download:

- [Uitwerking Fioretti College Veghel](#)

3.2.6.2 Webshop

In Nederland heeft de e-commerce de afgelopen jaren een enorme vlucht genomen. De kans is dan ook groot dat leerlingen na hun opleiding in aanraking komen met het opzetten, inrichten, vormgeven of beheren van een webwinkel. Leerlingen die tijdens hun opleiding kennis willen maken met de uitvoerende kant van de e-commerce kunnen kiezen voor het keuzevak 'Webshop'.

Het keuzevak 'Webshop' is een verbredend keuzevak, dus speciale voorkennis is niet noodzakelijk. De combinatie van de keuzevakken 'Ondernemen' en 'Webshop' kunnen een ideale combinatie vormen. Het uitvoeren van het ondernemersplan in het keuzevak 'Webshop' is een aantrekkelijke optie. Bij het keuzevak 'Webshop' komen alle aspecten van het beginnen van een webshop aan bod.

Ter ondersteuning van de lesmethode kunnen docenten en leerlingen bij [Shoppagina](#) een eigen webshop beginnen. Shoppagina biedt namelijk sinds 2016 een [gratis studentenversie](#) van haar webshopsoftware. Leerlingen en docenten kunnen een jaar lang helemaal gratis en vrijblijvend hiervan gebruikmaken.

Lesmethoden

Alle educatieve uitgeverijen verwijzen in de methodes voor het keuzevak naar de software van Shoppagina. Informeer bij Shoppagina of bij de uitgever voor meer informatie.

Onderstaande punten kunnen tijdens het vak worden behandeld:

1. Wet- en regelgeving webshops

Mag iedereen een webshop beginnen?

Ja. Er zijn geen vergunningen of diploma's voor nodig. Omdat je een webshop ook hobbymatig (dus zonder winstoogmerk) kunt uitbaten, mag iedereen, ook een minderjarige, een webshop beginnen. Als je een bepaald assortiment, zoals sterke drank of houdbare middelen, wilt verkopen dan heb je, net als een stenen winkel, wel de benodigde vergunningen of diploma's nodig.

Is een inschrijving KvK en btw-nummer verplicht?

Als je gaat ondernemen met je webshop, dus niet hobbymatig uitbaten, ben je sinds 2008 verplicht je bedrijf in te schrijven bij de KvK. In de meeste gevallen ben je dan ook meteen ondernemer voor de omzetbelasting en moet je een btw-nummer aanvragen en de ontvangen btw na aftrek van de betaalde btw (voorbelasting) afdragen aan de Belastingdienst.

Mag je overal een webshop beginnen?

Het beginnen van een webshop in een woonwijk of op een bedrijventerrein kan in strijd zijn met het bestemmingsplan van de gemeente. Vooral wanneer de shop een ruimtelijke uitstraling heeft, doordat bijvoorbeeld klanten producten kunnen afhalen, dient het ondernemingsplan te worden getoetst aan het bestemmingsplan.

Welke regels zijn er van toepassing op een webshop?

Een verkoop via een webshop wordt wettelijk beschouwd als een koop op afstand. Hierop zijn verschillende bijzondere regels van toepassing:

- Koop op afstand:
een koop op afstand houdt in dat de koopovereenkomst volledig tot stand komt via onpersoonlijke middelen zoals een computer of fax. Dus zonder tussenkomst van een verkoper.
- Speciale regels koop op afstand webshop:
er is een aantal specifieke regels opgesteld waar webwinkels aan moeten voldoen. Zo geldt een bedenktijd van minimaal 14 dagen waarin de klant zonder opgave van reden de artikelen terug mag sturen. Het volledige orderbedrag, inclusief de verzendkosten, moet dan worden terugbetaald. Daarnaast dient de shop het 'modelformulier voor herroeping' in de webshop aan te bieden (mag als downloadbare pdf) en moet uit de tekst

op de bestelknop duidelijk blijken dat er sprake is van een betaalverplichting. De overheid stelt daarbij de tekst “bestelling met betalingsverplichting” voor. “Afrekenen” of “Betalen” mag gelukkig ook. Het woord “Bestellen” mag niet.

Een overzicht van alle wet- en regelgeving vind je op www.acm.nl en op www.ondernemersplein.nl

2. Wat ga je verkopen in je webshop?

Voordat je een webwinkel kunt beginnen moet je verzinnen wat je wilt verkopen. Daarbij zijn een aantal zaken waarmee je rekening dient te houden:

- Hoofd- of nichemarkt?
Een webshop beginnen in de hoofdmarkt is alleen verstandig als je onderscheidend kunt zijn qua aanbod, prijs of service. Dat is natuurlijk heel lastig en voor sommige branches (bijvoorbeeld kinderkleding en telefoonhoesjes) is de markt behoorlijk verzadigd. Daarin kun je alleen opvallen als je heel veel geld uitgeeft aan marketing. Daarom kan het slim zijn een webshop te beginnen die zich richt op een nichemarkt (zoals houten telefoonhoesjes, of wollen kinderkleding). Zo is je doelgroep kleiner maar wel veel makkelijker te bereiken.
- Zelf produceren of inkopen?
Door de producten zelf te produceren creëer je al snel een nichemarkt. Uiteraard moet je wel de aan vraag kunnen voldoen en constante kwaliteit leveren. Spullen inkopen door deze groot af te nemen of zelf te importeren (bijvoorbeeld uit China) is een stuk eenvoudiger. Je krijgt dan te maken met speciale regelingen en kosten voor de import, zoals invoerheffing (onderstaande bedragen hebben betrekking op de kostprijs van het geïmporteerde product exclusief overige kosten, zoals verzendkosten):
Tot € 22: je betaalt geen btw en geen invoerrechten. De btw die je normaal zou betalen moet je wel opgeven maar mag je als voorbelasting weer aftrekken.
Tussen € 22 en € 150: je betaalt wel btw maar geen invoerrechten. De btw voldoe je niet aan de leverancier maar aan de douane. Het wordt geïnd via de vervoerder, bijvoorbeeld DHL of PostNL. De btw mag je natuurlijk als voorbelasting aftrekken bij je aangifte.
Meer dan € 150: je betaalt zowel invoerrechten als btw. De hoogte van de invoerrechten is afhankelijk van het type product.
- Eigen voorraad of dropshipping?
Je kunt een webshop zonder eigen voorraad beginnen. Je sluit dan simpelweg een overeenkomst met een leverancier. Alle bestellingen worden via de webshop direct bij de leverancier geplaatst en deze stuurt de producten rechtstreeks naar de klant. Deze vorm van leveren

heet dropshipping en kent een aantal voordelen. Zo hoef je niet te investeren in de beginvoorraad en hoef je ook niet zelf de pakketjes te verzenden. De nadelen zijn echter dat je doorgaans veel minder marge maakt en het is lastig, zo niet onmogelijk, om producten van verschillende leveranciers aan te bieden.

3. Eigen domeinnaam

Wat is een goede domeinnaam voor een webshop?

De domeinnaam is het webadres van de shop. Bij het kiezen van een goede domeinnaam zijn een aantal zaken van belang:

- De extensie
De laatste tekens, .nl, .com, .org, etc, noemen we de extensie. Voor een Nederlandse webshop is een .nl-domeinnaam verreweg de beste optie. Google houdt namelijk rekening met deze extensie en een shop onder bijvoorbeeld een .com-domeinnaam moet zich op allerlei manieren bewijzen als relevante site voor een Nederlandse bezoekers. Een shop met een .nl-domeinnaam heeft dit probleem niet.
- Vindbaarheid
De woorden voor de laatste punt in de domeinnaam, zoals bol in bol.com, worden door Google extra zwaar gewogen. Om ervoor te zorgen dat je shop goed wordt gevonden kan het slim zijn het belangrijkste woord hierin te verwerken, zoals hippejurkjes.nl.
- Herkenbaar
Een domeinnaam wordt vaak mondeling doorgegeven. Zorg er dus voor dat de domeinnaam makkelijk te onthouden is en eenduidig qua schrijfwijze.

Checken of een domeinnaam nog vrij is doe je op www.sidn.nl.

4. Inkoop, kosten, verkoop en btw

Verkoopprijs berekenen

Inkoop + kosten + winst + btw

Btw

De berekening en afdracht van de btw is natuurlijk hetzelfde als voor ieder ander bedrijf. Bijzonderheid is de btw over verzendkosten:

- Vrijstelling PostNL zorgt voor verwarring
PostNL is voor een aantal diensten, zoals de verkoop van postzegels en het standaard pakket tot 10 kg vrijgesteld van btw. Als jij deze kosten wilt doorberekenen aan je klant moet je de btw erbij optellen omdat jouw webshop niet is vrijgesteld.

- Btw-tarief verzendkosten
Het btw-tarief dat moeten worden berekend is afhankelijk van de bestelde producten. Als het artikelen met 6% btw-tarief betreft moet dit percentage ook over de verzendkosten worden berekend. Bij artikelen met 21% btw dient ook over de verzendkosten 21% btw te worden berekend. Wanneer verschillende producten worden besteld waarop zowel het lage als het hoge tarief van toepassing is op de verzendkosten het hoge tarief (21%) van toepassing. Meer informatie vind je op [de website van de belastingdienst](#).

5. Betaalmogelijkheden

Wat zijn de meest gangbare online betaalmogelijkheden?

iDEAL, PayPal, Creditcards, AfterPay, Klarna, SOFORT, MisterCash.

Wat is een Payment Service Provider?

Een Payment Service Provider (PSP) is een aanbieder van verschillende online betaalmogelijkheden, zoals iDEAL, Mister Cash, Sofort etc. Doorgaans betaal je een vast bedrag per transactie. Bekende PSP's zijn Sisow, Mollie, Buckaroo en MultiSafepay. tegenwoordig betaal je ongeveer € 0,30 per iDEAL-transactie.

Achterafbetaalmogelijkheid aanbieden?

Hoewel het veel risico met zich meebrengt is het wettelijk verplicht een betaalmethode aan te bieden waarbij niet het gehele bedrag vooraf wordt voldaan. De mogelijkheden daarin zijn beperkt. Op rekening laten bestellen is erg risicovol. Betere opties zijn onder rembours of via een externe dienst als Afterpay of Klarna.

Betaalmogelijkheden studentenversie

De betaalmogelijkheden die kunnen worden gebruikt in de studentenversie van Shoppagina zijn: Sisow-test (gesimuleerde iDEAL), Overboeking en Betalen bij afhalen.

6. Verzendkosten en -mogelijkheden

Briefpost en pakketpost

Het tarief voor briefpost is afhankelijk van het gewicht. Het is de vraag of je deze bedragen één op één moet doorberekenen aan de klant. Op deze manier kun je namelijk niet vooraf de totale kosten communiceren en kun je ook je verzendkosten niet gebruiken om je shop te promoten. Wellicht is het marketingtechnisch beter om een vast verzendtarief te berekenen en het verschil te verrekenen in de verkoopprijs.

Fulfilment

Je kunt de opslag en verzending van je artikelen volledig uitbesteden. Een dergelijke oplossing heet fulfilment. Je huurt een opslagruimte bij een bedrijf en zij verzorgen de verzending van de artikelen.

Afhalen

Als je aan wilt bieden dat klanten de producten ook kunnen afhalen dien je eerst na te gaan in het bestemmingsplan van de gemeente of dit is toegestaan.

7. Webshopsoftware

4. Ga naar www.shoppagina.nl/aanvragen/student
5. Vul je gegevens in en vraag de shop aan. Je ontvangt een e-mailbericht met daarin een link. Als je op deze link klikt wordt de webshop geïnstalleerd en ontvang je de inloggegevens per e-mail.
6. Lees 'Webshop beginnen voor beginners' voor een korte introductie bij de software. Uitgebreide informatie over de mogelijkheden en instellingen vind je in de handleiding.

8. Promotie webshop

Als de webshop helemaal is ingericht kun je beginnen met marketing en promotie. Daarin heb je verschillende mogelijkheden:

- Adverteren
Er bestaan verschillende systemen om je webshop online te promoten. De bekendste zijn AdWords van Google en Admarkt van Marktplaats. Bij beide kun je een advertentie aanmaken en aangeven hoeveel je per klik op je advertentie wilt betalen, zogenaamde cost per click (cpc). De advertentie waarop binnen een bepaalde categorie het hoogste bedrag per klik wordt geboden wordt het duidelijkst getoond.
- Social media
Je kunt je webshop ook heel makkelijk promoten via de verschillende social media, zoals Facebook, Twitter en Pinterest. Dit kan gratis door een pagina of profiel aan te maken, volgers en fans te verzamelen en regelmatig berichtjes te plaatsen, of betaald door binnen deze omgevingen te adverteren.
- Vergelijkingssites
Je kunt je producten ook vrij eenvoudig promoten via de verschillende vergelijkingssites zoals Beslist, Twenga en Google Shopping. Ook deze promotiekanalen werken met een bedrag per klik (cost per click, doorgaans afgekort tot cpc) of een bedrag per verkoop (cost per sale, afgekort tot cps).
- SEO
Het succes van een webshop is tegenwoordig grotendeels afhankelijk van de vindbaarheid in Google. SEO staat voor Search Engine Optimization oftewel zoekmachine-optimalisatie. Als je webshop goed vindbaar is kun je

besparen op de advertentiekosten en veel gratis verkeer naar je shop verkrijgen. Om een webshop goed vindbaar te maken moet je shop aan drie voorwaarden voldoen:

- 1) goede content,
- 2) een logische structuur,
- 3) veel relevante links naar je webshop.

Link:

- [Voorbeelden webshops](#)

3.2.6.3 Financieel en administratief beheer

Waar stopt de profielmodule Administratie en waar gaat het verdiepende keuzvak Financieel en administratief beheer verder?

Bij de profielmodule Administratie gaat het om kennis van administratieve processen zonder het beheersen van de 'boekingsregels'. Waar leerlingen affiniteit hebben getoond bij de profielmodule Administratie, kunnen zij zich verder verdiepen in het keuzvak Financieel en administratief beheer, waar nu wel de 'boekingsregels' worden toegepast.

Download:

- [Voorbeeld taak en deeltaken financieel en administratief beheer](#)

3.2.6.4 Presentatie en styling

Het keuzvak 'Presentatie en styling' is een verbredend keuzvak. Dit betekent dat voorkennis niet noodzakelijk is. Er worden wel begrippen gebruikt uit de profiel formule 'Commercieel'. Het is dus wel wenselijk dat 'Presentatie en styling' gelijktijdig of na 'Commercieel' wordt aangeboden.

Op deze pagina staat een voorbeelduitwerking van 'Presentatie en styling'. Dit voorbeeld is bedoeld als inspiratiebron om van het examenkeuzvak uw eigen onderwijs te maken. Tevens kan zelf een vorm van examinering gekozen worden, want de keuzvakken worden afgesloten met een schoolexamen (SE).

Download:

- [Voorbeeld taak en deeltaken presentatie en styling](#)

4. Het PTA

Een PTA schrijven betekent keuzes maken. Er is rond het PTA namelijk niet veel voorgeschreven. Het is aan de school dat wat 'moet' op de juiste wijze te vertalen naar de eigen context en bewuste keuzes te maken bij wat 'mag'. Dit vraagt om een duidelijke visie op toetsing en schoolexaminering. Vanuit deze visie maken scholen keuzes in hun PTA's.

Het is raadzaam om voor elk vak en elke leerweg een apart PTA te maken, inclusief beroepsgerichte keuze- en eventueel profielvakken als hier een schoolexamen voor wordt afgenomen. Een PTA bevat in ieder geval de volgende onderdelen:

- de periode van het schooljaar waarin de toetsen van het schoolexamen (SE) worden afgenomen. Volstaan kan worden met de periode, in plaats van precieze data en tijdstippen;
- de eindtermen en deeltaken uit het examenprogramma waarop de SE's betrekking hebben;
- een beschrijving van de inhoud waarmee de leerling zich voorbereidt op de SE-toetsing uit het PTA. Dat betekent een bondige beschrijving van de leerstof en geen complete studiewijzer;
- de toetsvorm, -duur en evt. -code. Hierbij geldt dat toetsvormen en beoordelingsmethoden passen bij bevraagde kennis, inzicht, vaardigheden en houdingen; bij de toepassing ervan in theorie en in de context van het vak;
- de herkansingsmogelijkheid, waarbij verwezen kan worden naar de herkansingsregeling van de school. Een herkansingstoets is qua niveau altijd gelijkwaardig met de toets bij de eerste afname;
- de weging van de SE-toets binnen het geheel aan toetsen voor het schoolexamen van dit vak. De weging past bij de omvang en complexiteit van een toets en/of de relevantie van de (deel)taak/eindtermen;
- de berekening van het cijfer van de SE-toets. Hierbij is het voor de leerling duidelijk hoe het eindcijfer voor een vak berekend wordt in één schoolexamencijfer.
- In elk PTA maakt de school keuzes in het aantal en type toetsen. Want waar de school verplicht is alle eindtermen, taken en deeltaken uit het examenprogramma te vertalen naar een onderwijsprogramma, hoeft dat niet allemaal geëxamineerd te worden in het schoolexamen.

Download:

- [Het programma van toetsing en afsluiting \(PTA\) in het vmbo. Wat moet en wat mag?](#)

Links:

- [Schoolexaminering van Stichting Platforms Vmbo \(SPV\);](#)
- [Praktijk en ondersteuning van de VO-Raad.](#)

5. De kwaliteit van het schoolexamen

Vmbo-scholen hebben veel ruimte voor het vormgeven van hun schoolexamens. Scholen kunnen daarbij veel eigen keuzes maken. Daarbij is het aan de school dat wat 'moet' op de juiste wijze te vertalen naar de eigen school en bewuste keuzes te maken bij wat 'mag'. Op deze website staat generieke informatie voor het maken van toets- en examenbeleid, het PTA en schoolexamens.

5.1 Visie op toetsing en examinering

Een visie op toetsing en examinering, in samenhang met de onderwijskundige visie. Zo'n visie op toetsing en examinering beschrijft de bij de school passende kijk op toetsing, schoolexaminering en de borging van de kwaliteit. Daarbij kan een school veel eigen keuzes maken.

Vanuit deze visie maken scholen keuzes in wat, hoe en hoeveel er wordt getoetst, met welke toetsvormen en welk doel én hoe de kwaliteit, waaronder de procesmatige kwaliteit wordt geborgd. De visie is opgenomen in het schoolplan of het strategisch beleidsplan.

Tip: maak bewuste keuzes op basis van een schoolexamenvisie. Papier is geduldig, maar alles wat in het PTA staat moet ook zo worden uitgevoerd.

5.2 Afsluitende toetsing

Het schoolexamen heeft een afsluitend karakter. Het toetst onderdelen van de examenprogramma's op 'eindniveau'.

Het afsluitende karakter kenmerkt zich door:

- summatieve toetsen, dus geen voortgangs- en diagnostische toetsen, huiswerkopdrachten en beoordeling van aanwezigheid, te laat komen etc.;
- een beperkt aantal toetsen per vak, dus geen stapeling van kleine tussentoetsen;
- toetsing hoofdzakelijk in het examenjaar.

Aandachtspunten en tips

Toets niet onnodig dubbel: onderdelen uit het examenprogramma worden bij voorkeur niet meer dan één keer getoetst;

Zorg ervoor dat de toetsen van het schoolexamen een substantiële hoeveelheid leerstof bevatten;

Voorkom veel toetsen: veel toetsen maakt het lastig de kwaliteit van alle toetsen te borgen en maakt de kans op fouten groter.

5.3 Het maken van opgaven

Elke schoolexamentoets (SE-toets) is van goede kwaliteit. Daarom moet elke SE-toets ontwikkeld, afgenomen en beoordeeld worden conform gestelde kwaliteitseisen in de school. Denk aan validiteit, betrouwbaarheid, uitvoerbaarheid en transparantie.

Elke SE-toets bestaat uit een complete toetsset:

- de toetsmatrijs;
- de toets met vragen of opdracht(en), eventueel met (uitwerk)bijlagen;
- de instructie voor de leerling;
- toegestane materialen en hulpmiddelen;
- de instructie voor de examinerator, o.a. over de afname;
- het correctievoorschrift (beoordelingsmodel, beoordelingsinstructie, cesuur, cijferbepaling).

De informatie in het PTA geeft sturing aan de uitwerking van de toetsset. Daarom is het raadzaam duidelijke keuzes te maken met betrekking tot het aantal en het type toetsen dat een school op wil nemen in de PTA's.

Tips

- Werk een heldere toetsmatrijs uit waarin je laat zien wat je gaat toetsen, in welke verhouding, met welk doel, op welk niveau, in welke vorm, met hoeveel vragen en met welke gewichting.
- Beschrijf in je toetsmatrijs de toetsdoelen zo concreet mogelijk. Dus in inhouden, waarneembaar gedrag en niveau en dus niet 'hst x uit lesmethode y'.
- Ontwerp vragen en opdrachten die zich op evenwichtige wijze richten op kennis, vaardigheden en houdingen.
- Kies toetsvormen (mondeling, schriftelijk, digitaal, praktisch) die passen bij de te beoordelen exameneenheden/eindtermen.

5.4 De afname van de toets

Een schoolexamentoets is een afsluitende toets. De leerlingen laten zien waartoe zij in staat zijn. Tijdens de toetsafname is dus sprake van een examensituatie en geen onderwijssituatie.

Aandachtspunten en tips

- De leerling heeft zich in het voorafgaande onderwijs kunnen voorbereiden op de toets.
- De leerling is geïnformeerd over de afname van de toets.
- De afname van de toets is in overeenstemming met de instructies bij de toets.

- De omstandigheden tijdens de afname zijn optimaal: voldoende ruimte, tijd, materialen.
- De instructies voor en de rol van de examinerator (meestal de leraar) zijn duidelijk.
- De leerling kan zijn mening over/feedback op de toets geven.

5.5 De beoordeling van de toets

Bij het beoordelen van het werk van leerlingen gebruikt de docent een correctievoorschrift. Het vaststellen en vastleggen van de beoordeling gebeurt op een transparante wijze.

Het correctievoorschrift bestaat uit de volgende onderdelen:

- het beoordelingsmodel met de criteria om de opdracht of antwoorden te beoordelen, richtlijnen voor het correcte antwoord, product of de correcte werkwijze, en de puntenverdeling;
- een beoordelaarsinstructie, bijvoorbeeld hoe om te gaan met wijze van inleveren en leesbaarheid;
- cesuur (zak-/slaaggrens) en cijferbepaling (via een beschrijving, formule of omrekentabel).

Aandachtspunten en tips

- Ontwikkel opdrachten inclusief correctievoorschrift altijd gezamenlijk vóór de afname van de toets.
- Maak altijd voor de afname van de toets de wijze van beoordeling bekend aan leerlingen, inclusief criteria en weging.
- Stel de cesuur niet automatisch vast op een 5,5 op basis van 55% goede antwoorden, maar bepaal dit op basis van de complexiteit en de relevantie van de examenstof en taak.
- Denk vooraf na over de wijze van nabespreking van de resultaten op schoolexametoetsen richting leerlingen en ouders.

5.6 Evaluatie schoolexamen

Vanuit een visie op toetsing en examinering wordt structureel gewerkt aan een kwaliteitsborging van het schoolexamen. Daarbij wordt gekeken naar het schoolexamen als geheel, de afzonderlijke toetsen en de wijze waarop kwaliteit geborgd wordt (het proces).

Bij de evaluatie van de toetsen worden de onderstaande punten betrokken:

- de evaluatie van het kwaliteitsborgingsproces (wie, wat en hoe);
- de evaluatie van het PTA;
- de evaluatie van het examenreglement;
- de evaluatie van de afzonderlijke toetsen van het schoolexamen.

Binnen de school zijn er verschillende rollen en taken:

- De directeur/rector heeft via het eindexamenbesluit een groot deel van de eindverantwoordelijkheid voor het proces van de examinering.
- Een examencommissie ziet toe op het bewaken en bevorderen van de kwaliteit van schoolexaminering: procesmatig, inhoudelijk, passend bij de visie van de school en passend bij het afsluitende karakter van het schoolexamen.
- Een examensecretaris speelt een belangrijke rol bij de organisatie van school- en centrale examens.
- De team-/afdelingsleiders dragen bij aan de kwaliteit van het examenreglement en de evaluatie van de PTA's van de afdeling.
- De vaksectie is gezamenlijk verantwoordelijk voor de kwaliteit van de afzonderlijke toetsen, inclusief toetsmatrijzen, opgaven, correctievoorschriften en instructies.

Aandachtspunten en tips

- Zorg voor voldoende toetsexpertise binnen de school en binnen de vaksecties. Geef de examencommissie daarbij een rol.
- Gebruik het Raamwerk examencommissie in het voortgezet onderwijs (zie hiernaast) met concrete rolbeschrijvingen voor het opzetten van een examencommissie.
- Zorg via de examencommissie voor een structurele evaluatie van examenreglement, toetsbeleid, kwaliteitskenmerken, formats, processen van de toetscyclus en mate van toetsdeskundigheid van het team.
- Voer collegiale consultaties uit met in elk geval directie, examencommissie en examensecretarissen om structureel de schoolexaminering te evalueren.

Download:

- [PTA digitaal nieuw vmbo](#)

6. Toetsen in het schoolexamen

Het eindexamen voor de beroepsgerichte vakken in het vmbo bestaat uit een centraal schriftelijk praktisch examen (CSPE) en een schoolexamen (SE).

De school is verantwoordelijk voor de schoolexamens van in ieder geval de vier keuzevakken. Ook over de profielmodulen mogen voorafgaand aan het CSPE schoolexamens afgenomen worden.

Scholen stellen een PTA op waarin onder andere duidelijk gemaakt wordt wat, wanneer en op welke wijze getoetst wordt en maken toetsen. Het schoolexamen bestaat meestal uit meerdere toetsen per keuzevak of indien gewenst profielmodulen. Dit kunnen mondelinge, praktische of schriftelijke toetsen zijn.

Link:

- [Schoolexaminering vmbo](#)

7. Communicatie in de beroepspraktijk

Communicatie is belangrijk in beroepssituaties. Voor veel leerlingen is het gebruiken van passende taal lastig.

Op het vmbo maken leerlingen kennis met de werkvelden van het profiel, binnen school en daarbuiten, bijvoorbeeld door middel van stages. Elke situatie stelt zijn eigen eisen aan taalvaardigheid.

In de beroepssituaties waarmee vmbo-leerlingen te maken krijgen is mondelinge communicatie het meest aan de orde, vooral in de vorm van tweegesprekken. Een gesprek in een beroepscontext kenmerkt zich door een specifieke inhoud, maar ook de juiste toon is erg belangrijk voor een succesvol gesprek.

Kenmerkende gesprekken

Om erachter te komen wat leerlingen moeten kunnen op het gebied van communicatie bij het profiel E&O hebben wij gekeken naar de kern en de profieldelen van het examenprogramma. In de kern zijn algemene kenmerken van communicatie in de beroepspraktijk te vinden, in de profieldelen wordt het handelen en communiceren in specifieke beroepssituaties beschreven.

We hebben geïnventariseerd in welke situaties er gesprekken voorkomen, met welke gesprekspartners en welke gespreksdoelen. Op basis daarvan hebben we een overzicht gemaakt van de meest kenmerkende gesprekken. Daarbij hebben we enkele concrete voorbeelden geanalyseerd.

Overigens ligt het voor de hand dat deze soorten gesprekken ook voorkomen bij de (deel)taken van de keuzevakken bij dit profiel.

Gesprekken tijdens het werk

Werkzaamheden worden vaak samen met collega's uitgevoerd. Naast georganiseerd werkoverleg of vergaderingen zijn er veel situaties waarin gesprekken de uitvoering van het werk als het ware begeleiden. Er is communicatie nodig om het werk effectief en veilig te laten verlopen. Vaktaal zorgt ervoor dat collega's elkaar snel en eenduidig begrijpen. Deze vaktaal leren de leerlingen gebruiken in de beroepslessen en tijdens stages.

Gesprekken tijdens het werk dragen ook bij aan een collegiale, constructieve manier van samenwerken. Informeel, meer persoonlijk contact is van belang voor een goede werksfeer.

7.1 Kenmerkende gesprekken bij het profiel

Gespreksvaardigheid is binnen het profiel Economie & ondernemen (E&O) erg belangrijk. Er is bij de werkzaamheden in de sectoren van dit profiel veel

contact met klanten, voor het overgrote deel mondeling. De gesprekken vinden plaats in een zakelijke context.

Bij de profielmodule Commercieel is het contact met klanten bij verkoopgesprekken en de financiële afhandeling daarvan erg belangrijk. Bij secretariael zijn er veel contacten binnen en buiten het bedrijf. Het gaat dan bijvoorbeeld om het aannemen van telefoongesprekken en vervolgens het doorverbinden dan wel het doorgeven van berichten; het verstrekken van informatie; het ontvangen en doorverwijzen van bezoekers. Bij alle profielmodulen is er natuurlijk ook sprake van communicatie met collega's en leidinggevenden.

Soorten gesprekken

Uit de professionele kern en de taken en deeltaken in de profielmodulen van het examenprogramma kan afgeleid worden welke soorten gesprekken kenmerkend zijn voor E&O. Dat zijn:

7.2 Adviesgesprek

Bij Economie en Ondernemen (E&O) komen adviesgesprekken vaak voor. In het examenprogramma is bij diverse taken en deeltaken sprake van advisering, bijvoorbeeld klanten ontvangen, te woord staan en doorverwijzen; vragen en/of wensen beantwoorden met betrekking tot goederen en diensten. In zulke gevallen moet de beroepsbeoefenaar de klanten vaak adviseren.

Er kan sprake zijn van een duidelijke vraag van de kant van de klant, maar de leerlingen moeten zelf ook alert zijn op wensen van de klant. Dit punt komt in het examenprogramma bij verschillende deeltaken terug.

In adviesgesprekken nemen de deelnemers (de klant en de beroepsbeoefenaar) een verschillende positie in (bijvoorbeeld qua kennis). Doel is om een commercieel advies te geven passend bij de behoefte van de klant.

Een adviesgesprek is een soort beschouwing, met als kenmerkende opbouw: kwestie -> verschillende perspectieven -> advies (voorstel, gezamenlijk conclusie of afspraak)

Schema adviesgesprek

Beschouwing	Kenmerkende opbouw van een adviesgesprek
Opening	Begroeting
Kwestie	1. De kwestie wordt benoemd: wat is de vraag? Dit kan een vraag van de gast zijn dat gesignaleerd wordt door de beroepsbeoefenaar.
Verschillende perspectieven	2. De vraag wordt verder in beeld gebracht; de beroepsbeoefenaar verheldert de wensen van de gast.
	3. De beroepsbeoefenaar biedt de gast over de verschillende mogelijkheden aan, Waar nodig geeft de beroepsbeoefenaar toelichting, uitleg en/of argumenten.
Advies	4. De partijen komen tot een gezamenlijke afspraak. De beroepsbeoefenaar zorgt dat deze helder geformuleerd wordt.
Afsluiting	Afscheid

7.3 Verkoopgesprek

Bij E&O zijn verkoopgesprekken een belangrijk onderdeel van deeltaak 1.2: verkopen en afrekenen (in de module Commercieel). Daarbij is de in de kern genoemde commerciële instelling (b.1) noodzakelijk, met verkoopvaardigheden, een klant- en servicegerichte houding en het vermogen kansen te zien en te benutten. Ook communicatieve vaardigheden (b.3) zijn natuurlijk onontbeerlijk.

Er kan sprake zijn van een duidelijke vraag van de kant van de klant, maar de leerlingen moeten zelf ook alert zijn op wensen van de klant. Een

verkoopgesprek kent een duidelijke opbouw en moet leiden tot een voor de klant en liefst ook voor de verkoper bevredigende uitkomst.

De structuur van een verkoopgesprek is die van een Beschouwing: kwestie->specificatie/verschillende perspectieven->afpraak.

<i>opbouw van een verkoopgesprek</i>	
<i>Beschouwing</i>	<i>Kenmerkende opbouw van een verkoopgesprek</i>
Opening	De partijen begroeten elkaar en stellen zich eventueel voor (hangt ervan af wat er verkocht wordt). Eventueel wordt er eerst even over koetjes en kalfjes gepraat om de sfeer wat vertrouwder te maken.
Kwestie	1. De verkoper informeert naar de behoefte van de klant. De klant geeft aan wat hij zoekt. De verkoper vraagt zo nodig door: waar wil de klant het product voor gebruiken, aan welke criteria moet het voldoen, wat wil de klant ervoor uitgeven, enzovoort.
Verschillende perspectieven en/of argumenten	2. De verkoper geeft informatie over producten, beantwoordt vragen en draagt argumenten aan voor de keuze voor een bepaald product. De klant stelt vragen en geeft aan wat voor hem belangrijk is (zijn argumenten voor een bepaalde keuze). Een onderdeel van het gesprek kan het geven van informatie, uitleg of instructie zijn. Ook kan de verkoper het perspectief van de klant vergroten door andere opties of aanvullende producten voor te stellen. Het doel van een verkoopgesprek is altijd om de klant zo goed mogelijk te helpen, dus het meest passende product te verkopen. Daarom maakt een advies vaak deel uit van een verkoopgesprek. Maar tegelijkertijd heeft de verkoper ook een bedrijfsbelang voor ogen: het maakt voor het bedrijf wel uit wélk product een klant kiest, en het is ook aantrekkelijk als een klant meer dan één product koopt (bijverkoop). In zijn informatie en advisering moet de verkoper dit dus meenemen. De verkoper houdt voortdurend de reacties van de klant in de gaten. Hij checkt steeds of het gesprek

<i>opbouw van een verkoopgesprek</i>	
<i>Beschouwing</i>	<i>Kenmerkende opbouw van een verkoopgesprek</i>
	nog aansluit bij de behoeften van de klant en stelt zijn aanpak of reacties eventueel bij.
Afspraak: wel of geen koop	3. De partijen komen tot een conclusie: de koop wordt gesloten of niet. Eventueel worden afspraken gemaakt.
Afsluiting	De partijen nemen afscheid van elkaar.

Download:

- [voorbeeld verkoopgesprek](#)

7.4 Probleemoplossend gesprek

Soms zijn er problemen die opgelost moeten worden, tussen een beroepsbeoefenaar en een klant, of tussen beroepsbeoefenaren (collega's onderling, of leidinggevende en ondergeschikte). De op te lossen problemen kunnen van allerlei aard zijn.

In een probleemoplossend gesprek is het streven altijd om tot een voor beide partijen bevredigende oplossing of afspraak te komen. Bij problemen met klanten is het belangrijk dat de beroepsbeoefenaar (leerling) de grenzen van zijn eigen handelen kent en weet wanneer hij een leidinggevende moet inschakelen.

Bij het oplossen van problemen met klanten of zakenrelaties is een klant- en servicegerichte houding essentieel (kern b.1), terwijl de belangen van het bedrijf tegelijkertijd goed vertegenwoordigd moeten worden. Dit doet bij uitstek een beroep op communicatieve vaardigheden (kern b.3).

Een probleemoplossend gesprek heeft kenmerken van een beschouwing én van een betoog: er is sprake van duidelijk verschillende opvattingen en/of belangen, deelnemers aan het gesprek hebben een verschillende positie.

De structuur van een probleemoplossend gesprek kan weergegeven worden als: kwestie -> verschillende perspectieven -> argumenten van beide partijen, 'onderhandeling' -> gezamenlijke positie (afspraak, oplossing)

Schema probleemoplossend gesprek

Beschouwing	Kenmerkende opbouw van een probleemoplossend gesprek
Opening	Begroeting
Kwestie	1. De kwestie wordt benoemd: wat is de klacht of het probleem dat opgelost moet worden?
Verschillende perspectieven	2. De kwestie wordt verder in beeld gebracht. Wat zijn de verschillende kanten van de zaak? Hoe staan de beide partijen tegenover de kwestie?
Argumenten, onderhandeling	3. Mogelijke oplossingen worden besproken. Welke argumenten hebben de partijen, waar willen ze elkaar tegemoetkomen?
Advies	4. De partijen komen tot een gezamenlijke oplossing of afspraak. De beroepsbeoefenaar zorgt dat deze helder geformuleerd wordt.
Afsluiting	Afscheid

7.5 Rapportage

Beroepsbeoefenaren (leerlingen) moeten vaak rapporteren over uitgevoerde werkzaamheden, aan collega's of leidinggevenden. Ook moeten zij soms zaken rapporteren die zich afspelen tussen beroepsbeoefenaar en klant. Zo moeten ze bij klachten of problemen zelf optreden en dit vervolgens rapporteren, of op tijd een leidinggevende inschakelen.

Een informatief gesprek waarin gerapporteerd wordt aan collega's of leidinggevenden heeft over het algemeen de structuur van een Verslag: identificatie -> gebeurtenissen/feiten.

Schema verslag

Verslag	Kenmerkende opbouw van een rapportage
Opening	Een van de gespreksdeelnemers opent het gesprek, bijvoorbeeld met een groet.
Identificatie	1. Waarover wordt gerapporteerd, over welke gebeurtenis of welk probleem?
Gebeurtenissen/feiten	2. Wat is er gebeurd, wie heeft wat gedaan? Wat zijn de feiten die zijn waargenomen?
Afsluiten	Het gesprek wordt beëindigd met een (vaak korte) afsluitende opmerking en groet. Eventueel wordt verwezen naar het vervolg van de werkzaamheden en/of een volgend overleg.

7.6 Werkoverleg

In elke werksituatie is af en toe overleg nodig, tussen collega's die samenwerken en tussen leidinggevenden en ondergeschikten.

Het doel van een werkoverleg is meestal informeren en afspraken maken. Het kan gaan om een overleg tussen enkele collega's, of om een iets grotere groep. In het laatste geval zal er vaak een gespreksleider zijn.

Een werkoverleg kan een meer of minder vast verloop hebben. Zo kan een vooraf gepland en regelmatig terugkerend overleg (elke maandagochtend wordt doorgenomen wat er die week gedaan gaat worden) een vrij vast verloop

hebben. Bij een ad hoc overleg, waarbij er spontaan iets moet worden overlegd of afgestemd, zal dat weleens niet het geval kunnen zijn.

In alle gevallen zal een werkoverleg meestal de structuur hebben van een Beschouwing:

kwestie -> verschillende perspectieven -> afspraak.

Schema beschouwing

Beschouwing	Kenmerkende opbouw van een werkoverleg
Opening	Bij een gesprek tussen collega's die elkaar kennen zal er geen uitgebreide gespreksopening nodig zijn. Een begroeting, en bij een ad hoc overleg iets als "Kan ik je even spreken? Kunnen we even overleggen?"
Kwestie	1. Benoemd wordt waar het overleg over moet gaan. Er kunnen meerdere punten zijn waarover afgestemd moet worden of waar afspraken over gemaakt moeten worden. Als dat zo is, worden stap 2 en 3 meerdere keren doorlopen.
Verschillende perspectieven	2. Per punt wordt informatie overgedragen en worden zo nodig verschillende perspectieven ingebracht.
Afspraak of conclusie	3. Per punt wordt een standpunt ingenomen/conclusie getrokken in de vorm van een werkafpraak.
Afsluiting	Eventueel worden de afspraken nog eens op een rij gezet en het gesprek wordt afgerond.

7.7 Opening en afsluiting

De genoemde soorten gesprekken hebben elk hun specifieke inhoud en opbouw. Bij elk gesprek is hieromheen nog sprake van een opening en een afsluiting van het gesprek, veelal een begroeting en afscheid. De begroeting kan kort zijn als de deelnemers elkaar kennen of de setting van het gesprek bekend is, of wat langer, als er tijd nodig is om kennis te maken en/of de klant op zijn gemak te stellen door eerst even over koetjes en kalfjes te praten. Ook de afsluiting kan, afhankelijk van de setting, beperkt zijn tot een groet, of wat langer.

7.8 Algemene kenmerken van gesprekken

De gesprekken die bij de taken van het profiel E&O worden gevoerd, hebben een zakelijk karakter. De situatie is over het algemeen formeel, de posities en de rollen van de gespreksdeelnemers zijn duidelijk verschillend. Alleen bij gesprekken met collega's kan de situatie meer informeel en gelijkwaardig zijn.

Algemene kenmerken van de zakelijke en commerciële benadering en houding die gevraagd worden, zijn in het examenprogramma E&O te vinden in de kern (deel A en B). Zo moet de kandidaat aandacht hebben voor kwaliteit, rapporteren over uitgevoerde werkzaamheden, een commerciële instelling en een klant- en servicegerichte houding tonen, beschikken over verkoopvaardigheden en mensen kunnen overtuigen. Deze eindtermen benoemen expliciet of meer impliciet wat er qua taalgebruik wordt verwacht (waarbij het gevraagde gedrag natuurlijk uit meer bestaat dan alleen het juiste taalgebruik). In het onderwijs zullen leerlingen dit specifieke taalgebruik moeten leren. Hoe toon je bijvoorbeeld een klant- en servicegerichte houding, hoe pas je je taalgebruik aan de klant aan in een specifiek werkveld? Hoe bouw je een gesprek zo op dat je het beoogde doel bereikt?

Bij alle formele gesprekken zal de leerlingen zijn taalgebruik moeten aanpassen aan zijn positie ten opzichte van de gesprekspartner. Door de juiste toon te hanteren (bijvoorbeeld in aanspreekvormen, formulering van vragen) kan hij laten merken dat hij een klant respecteert en graag aan diens wensen tegemoetkomt. Tegelijkertijd moet hij op een gepaste manier zijn eigen deskundigheid laten blijken.

Een duidelijke opbouw van een gesprek helpt om boodschappen goed over te brengen aan klanten of tot eenduidige afspraken te komen. De leerling moet in staat zijn om een gesprek te structureren en de overgangen in het gesprek duidelijk aan te geven. Tegelijkertijd moet hij de klant ruimte geven voor eigen inbreng.

Vaktaal, de specifieke taal van het beroep, is in de communicatie met collega's en leidinggevenden een vereiste. Bij E&O moeten leerlingen leren om deze

vaktaal te hanteren, maar ook om waar nodig in 'gewone' taal met klanten te praten over dezelfde zaken.

7.9 Werken aan gespreksvaardigheid

Op welke manieren kun je werken aan de gespreksvaardigheid van de leerlingen? We geven in het kort enkele suggesties en verwijzingen.

Gebruik voorbeelden

Op internet zijn diverse video's te vinden met voorbeelden (goede en slechte) van gesprekken in beroepssituaties. In de les kunnen deze video's gebruikt worden als uitgangspunt. De volgende stappen kunnen worden genomen:

- Zorg ervoor dat alle leerlingen de situatie voldoende kennen om de video in een keer goed te kunnen volgen. Vraag naar ervaringen van de leerlingen met dergelijke situaties.
- Laat de video zien.
- Bespreek het voorbeeld. Wat is het doel van het gesprek (wat voor soort gesprek is het)? Wat wil de beroepsbeoefenaar bereiken? Hoe doet hij dat? Ga vooral in op de toon van het gesprek: welke woorden kiest de spreker om zijn positie aan te geven en de ander ruimte te laten? Geef concrete voorbeelden.
- Laat de video nog een keer zien en vraag leerlingen om enkele woorden en zinsdelen te noteren die ze zelf ook zouden kunnen gebruiken als ze dit soort gesprekken moeten voeren. Laat hen ook andere aandachtspunten noteren (bijvoorbeeld non-verbaal gedrag).
- Maak hier samen met de leerlingen een lijstje van.
- Laat de leerlingen zelfstandig oefenen in drietallen: twee leerlingen spelen de scène na of een andere soortgelijke situatie, de derde is observant. Het groepje bespreekt het gesprek na met behulp van het lijstje met voorbeelden en aandachtspunten.
- Laat twee leerlingen een gesprek voeren voor de klas. Bespreek dit met de alle leerlingen na (tips en tops); herhaal eventueel nog een keer met een ander paar. Dit kan ook in een latere les.
- Kom na verloop van tijd terug op ervaringen van de leerlingen met de betreffende soort gesprekken in beroepssituaties.

Als voorbeeld hebben we enkele educatieve video's geanalyseerd om aan te kunnen geven hoe de taal in de gesprekken werkt en op welke keuzes leerlingen kunnen worden gewezen.

Als er geen geschikte video's voorhanden zijn, geef dan als docent zelf eerst een 'goed voorbeeld': speel zelf de rol van beroepsbeoefenaar en laat een of meerdere leerlingen (met instructie vooraf) de rol van klant spelen.

De bovenbeschreven aanpak maakt gebruik van de **onderwijsleercyclus**, een [ontwerpinstrument](#) voor geïntegreerd lees- en schrijfonderwijs dat ook voor het ontwerpen van gespreksonderwijs kan worden gebruikt.

Geef spreekkaders

Een tweede optie is de leerlingen 'spreekkaders' te geven:

- Geef de leerlingen enkele 'starters', waarmee ze een gesprek goed kunnen beginnen of afsluiten, of overgangen in het gesprek kunnen aankondigen. Sta stil bij het belang van de gekozen woorden, de toon van het gesprek.
- Laat de leerlingen daarmee oefenen. Laat hen bijvoorbeeld in duo's zelf aanvullingen verzinnen en hardop uitspreken. Voor sommige leerlingen, die bijvoorbeeld minder gewoon zijn zich hoffelijk en empathisch in het Nederlands uit te drukken, kunnen 'drill-oefeningen' (inslijpen) zoals bij het vreemdetalenonderwijs nuttig zijn om zich de spreekwijze eigen te maken.

Spreekkaders zijn te ontwerpen naar analogie van de Schrijfkaders uit het Handboek taalgericht vakonderwijs (Hajer, M., & Meestringa, T., 2015, p. 164-171).

Gebruik formatieve evaluatie (beoordelen om te leren)

Aandacht voor succescriteria en feedback (formatieve evaluatie) zijn noodzakelijk bij het ontwikkelen van gespreksvaardigheid. Op deze manier krijgen de leerlingen inzicht in waar het om gaat bij de verschillende soorten gesprekken en in hun eigen prestaties en ontwikkelpunten.

Het Handboek taalgericht vakonderwijs gaat met diverse suggesties uitgebreid in op het belang van feedback geven (Hajer, M., & Meestringa, T., 2015, p. 65-67; 116-118) en de plaats van formatieve evaluatie in onderwijs dat taal- en vakdoelen samenvoegt (p. 180-187). Ook in het didactiekboek Taalbewust beroepsonderwijs van Bolle & Van Meelis (2017) zijn aanwijzingen te vinden, met name bij de praktijkvoorbeelden over samenwerken en overleggen, discussie en betoog, beoordelings- en reflectiegesprekken en presentaties.

8. Loopbaanoriëntatie en begeleiding

In de nieuwe beroepsgerichte examenprogramma's is LOB opgenomen in de kern van het programma. De kern is de basis van het profielvak en de keuzevakken. Daarmee is LOB onlosmakelijk verbonden met het profielvak en de keuzevakken.

LOB in het examenprogramma

In kern C van het examenprogramma is LOB als volgt geformuleerd:

C1 De kandidaat heeft de vaardigheid de eigen loopbaan vorm te geven door op systematische wijze om te gaan met loopbaancompetenties:

1. kwaliteitenreflectie (wat kan ik het best en hoe weet ik dat?);
2. motievenreflectie (waar ga en sta ik voor en waarom?);
3. werkexploratie (waar ben ik het meest op mijn plek en waarom?);
4. loopbaansturing (hoe bereik ik mijn doel en waarom zo?);
5. netwerken (wie kan mij helpen mijn doel te bereiken en waarom?).

C2 De kandidaat maakt zijn eigen loopbaanontwikkeling inzichtelijk voor zichzelf en voor anderen in de vorm van een loopbaandossier.

In een loopbaandossier is opgenomen welke activiteiten zijn uitgevoerd die hebben bijgedragen tot het ontwikkelen van de 'loopbaancompetenties'. In het loopbaandossier worden bij de uitgevoerde activiteiten de volgende punten beschreven:

1. de beoogde doelen;
2. de resultaten;
3. de evaluatie;
4. welke vervolgactiviteiten gepland zijn op basis van de opgedane ervaringen en de daarbij horende conclusies.

LOB moet getoetst worden in het schoolexamen. Dit betekent dat LOB in het PTA moet worden uitgewerkt.

8.1 LOB in het PTA

LOB moet door de school verantwoord worden in het Plan van Toetsing en Afsluiting (PTA).

De regel is dat alle doelen die in een examenprogramma staan door de leerling bereikt worden. In een PTA moet de school aangeven hoe zij met de leerling gaat werken aan de loopbaanontwikkeling, in welke periode welke doelen gerealiseerd worden, wat de inhoud is van het onderwijs (wat de leerling

onderneemt), welk 'bewijs' (toetsvorm) de leerling laat zien en of er een herkansingsmogelijkheid is.

Anders dan bij de andere schoolexamantoetsen zal er voor LOB geen cijfer worden gegeven. Het keuzeproces is het proces van de leerling. Goede en foute keuzes bestaan niet. Wel kan de school beoordelen of de leerling zich ontwikkeld heeft. Het keuzeproces waarin leerlingen activiteiten ondernemen en daaraan betekenis geven kan worden afgesloten met 'voldaan'. Veel scholen laten leerlingen een eindpresentatie geven over de activiteiten die zij hebben ondernomen. Andere scholen laten leerlingen een filmpje maken. De komende jaren zullen hiermee meer ervaringen opgedaan en gedeeld worden.

Tip

Bestudeer een PTA van een andere school. Wat zou je overnemen en wat zou je anders doen?

Moet er een apart PTA voor LOB gemaakt worden? Scholen vragen zich af of er voor LOB een apart PTA gemaakt moet worden of dat LOB ook geïntegreerd kan worden in een PTA voor het profielvak en de keuzevakken. Voor beiden is iets te zeggen. In onderstaande tabel is een eerste inventarisatie van de plus- en minpunten gemaakt.

<i>inventarisatie plus- en minpunten</i>		
	<i>Apart PTA voor LOB</i>	<i>LOB geïntegreerd in PTAs voor profielvak en keuzevakken</i>
pluspunten	is duidelijk voor leerlingen, ouders en docenten; ...	docenten zien waar LOB zit; brede oriëntatie wordt mogelijk samenhang met vakken wordt duidelijk; serieus onderdeel van het SE; ...
plus- en minpunten	de verantwoordelijkheid ligt bij één persoon; ...	gedeelde verantwoordelijkheid houdt een risico in dat niemand verantwoordelijk is; ...
minpunten	kan opgevat worden als 'apart' vak; de samenhang met andere vakken wordt minder duidelijk; ...	...

8.2 Kenmerken van een goed LOB

Een goede LOB biedt leerlingen (zo veel mogelijk) realistische ervaringen bij voorkeur buiten de school. De activiteit is erop gericht leerlingen een betekenisvolle ervaring te geven. Door reflectie leren leerlingen betekenis te geven aan de ervaringen.

LOB is ervaringsgericht: leerlingen zijn actief bezig, bij voorkeur in een praktijksituatie. Soms ligt de nadruk meer op de oriëntatie, bijvoorbeeld als leerlingen in gesprek gaan met beroepsbeoefenaren over het werk. Andere keren ligt de nadruk meer op beroepsvaardigheden doordat leerlingen een zinvolle bijdrage leveren in een (gesimuleerd) werkproces.

De activiteiten die leerlingen ondernemen houden rekening met de interesse en de vraag van de leerling. En er is altijd sprake van (een vorm van) reflectie waardoor de leerling betekenis geeft aan de ervaring en daarna een volgende stap kan zetten in het loopbaanproces.

8.3 Het schrijven van een PTA voor LOB

Voor een schoolexamen moet een school een Programma van Toetsing en Afsluiting (PTA) vaststellen. Nu LOB in het examenprogramma opgenomen is, dient er ook een PTA voor LOB gemaakt te worden.

Hierbij kan het format voor het PTA gevolgd worden. Enkele kolommen zullen echter 'leeg' blijven en de onderdelen zullen net iets anders geformuleerd worden. De reden hiervoor is dat het keuzeprocess een individueel proces van de leerling is en goede of slechte keuzes niet bestaan. LOB wordt niet getoetst of beoordeeld, wel zullen leerlingen activiteiten ondernemen en ook zal er een ontwikkeling zichtbaar worden.

1	2	3	4	5	6
Periode	Eindtermen <i>Wat moet je kennen en kunnen?</i> (Kopieer de eindtermen uit het profiel- of keuzevak)	Inhoud onderwijsprogramma <i>Wat ga je hiervoor doen?</i>	Toetsvorm wordt bewijsvorm	Herkansing ja / nee	Weging (n.v.t.)
7. Berekening eindcijfer schoolexamen: Niet van toepassing. De opdracht wordt afgesloten met een presentatie van het loopbaandossier aan bijvoorbeeld ouders en/of medeleerlingen.					

PTA voor LOB

Toelichting op de wijzigingen

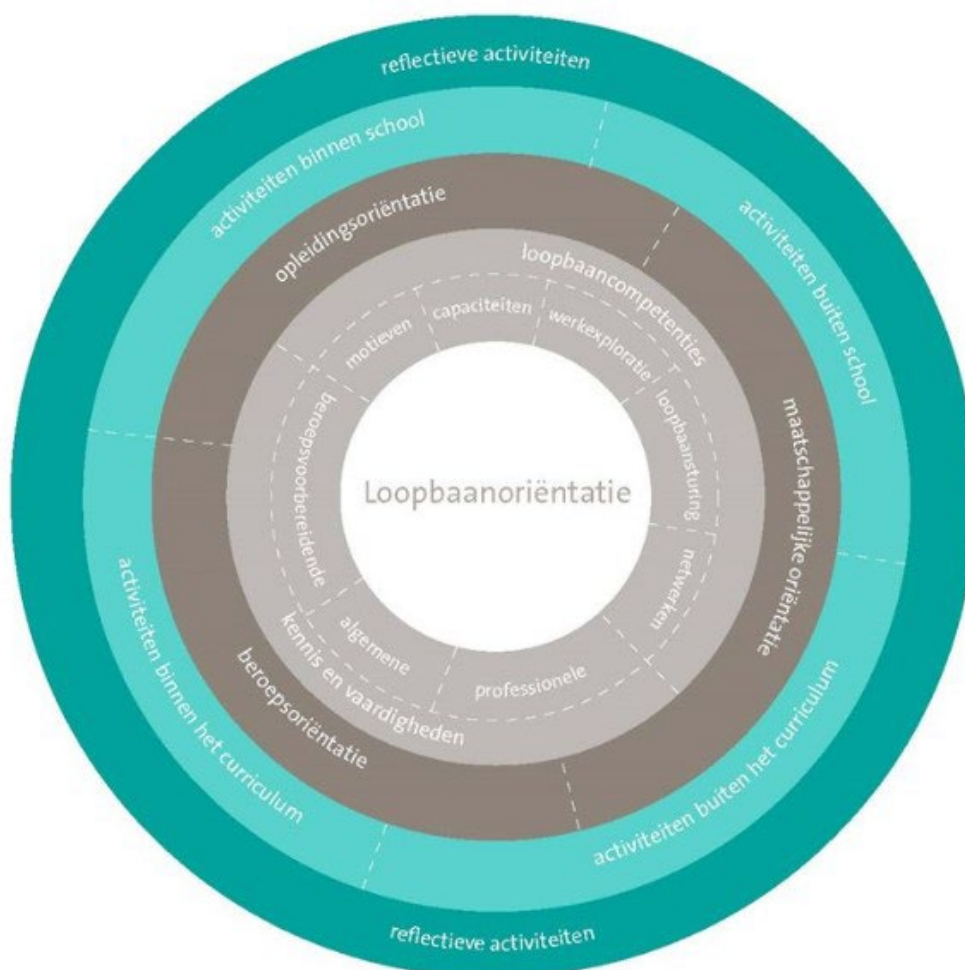
- Kolom 4: de toetsvorm wijzigt in de bewijsvorm. Geef aan met welke 'bewijzen' leerlingen betekenis geven aan hun ervaring. Wat kunnen ze laten zien of bespreken?
- Kolom 5: herkansing impliceert dat een bepaalde opdracht een gewicht heeft, echter LOB wordt niet beoordeeld met een cijfer. Herkansing kan eventueel betrekking hebben op de vorm (bijvoorbeeld op de foto's of het verslag).
- Kolom 6: de kolom van de weging is niet van toepassing omdat bewijzen niet becijferd worden.

- Punt 7: de berekening van het eindcijfer. Dit kan vervangen worden door een afsluiting in de vorm van bijvoorbeeld een eindpresentatie van het loopbaandossier.

8.4 De concretisering: de LOB disk

Nu loopbaanoriëntatie een verplicht onderdeel binnen alle leerwegen in het vmbo wordt, leeft uitdrukkelijker dan voorheen de vraag bij scholen waar en hoe de doelen te realiseren zijn in het onderwijs.

De LOB-disk visualiseert waar de mogelijkheden zich voordoen. Door deze te koppelen aan zogenaamde 'handelingswerkwoorden' zijn doelen makkelijker te vertalen naar concrete activiteiten. De handelingswerkwoorden hebben betrekking op het 'hoe'.

de LOB-disk

Toelichting LOB-disk

De binnenste lichtgrijze cirkel staat voor het nieuwe beroepsgerichte curriculum en omvat beroepsvoorbereidende kennis en vaardigheden (profiel- en keuzevakken), algemene kennis en vaardigheden, professionele kennis en vaardigheden en loopbaancompetenties waarover een leerling moet beschikken (doelen).

De ontwikkeling van de loopbaan wordt gevormd door oriënterende en realistische praktijkervaringen (beroepsvaardigheden) in het opleidingsveld, het beroepenveld en de maatschappij. Dit komt tot uitdrukking in de tweede ring. De derde ring laat zien dat deze ervaringen niet alleen binnen en buiten de school plaatsvinden (ook ervaringen van leerlingen in de eigen tijd geven waardevolle informatie), maar ook binnen en buiten het curriculum, ofwel verwant en niet verwant aan het examenprogramma.

De buitenste ring staat voor reflectieve activiteiten. Leerlingen reflecteren op de eigen kwaliteiten en motieven en het eigen handelen bij voorkeur door middel van een variatie aan werkvormen in combinatie met reflectiegesprekken.

8.5 De concretisering: handelingswerkwoorden

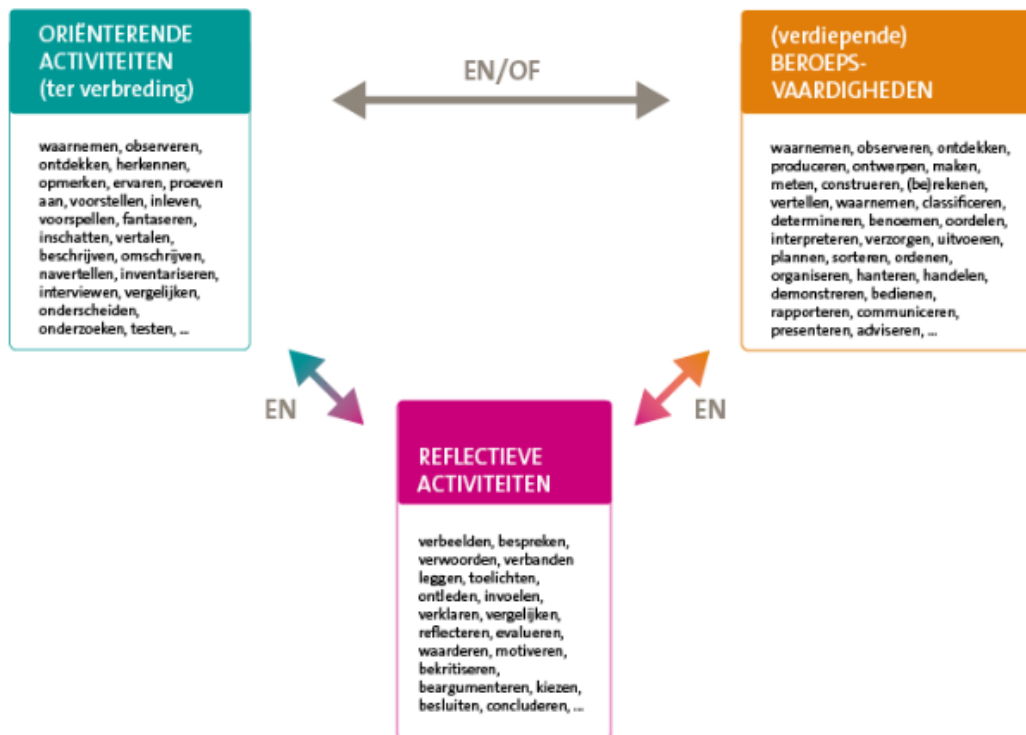
Handelingswerkwoorden zijn werkwoorden die handelingen aanduiden ofwel over vaardigheden gaan. Loopbaanoriënterende activiteiten zijn soms meer oriënterend van aard, denk aan een eerste kennismaking met beroepen of opleidingen.

Andere keren zijn de activiteiten meer gericht op beroepsvaardigheden, uitvoerend en realistisch van aard en bedoeld om leerlingen echte ervaringen te geven. In dat laatste geval is de activiteit nauw verbonden en verwant met de inhoud van vakken.

Afhankelijk van waar de leerling in het keuzeprocess zit en wat het doel is, zal de leerling zich oriënteren op werk, opleiding en/of maatschappij, of zich met een realistische activiteit op diezelfde terreinen verdiepen. Het reflectiemoment maakt de loopbaanoriënterende activiteit af.

Handelingswerkwoorden, zoals hieronder voorbeeldmatig geordend, zijn de verbindende schakel tussen het vakgebied en loopbaanoriëntatie.

schema handelingswerkwoorden

8.6 De concretisering: bouwstenen voor LOB

Met bouwstenen voor het ontwikkelen van loopbaanoriënterende opdrachten is het mogelijk betekenisvolle activiteiten voor leerlingen te maken. Alle bouwstenen die relevant zijn voor een loopbaanoriënterende opdracht zijn bij elkaar gezet. Het betreft het doel, de werksoorten, de arbeidsgebieden, de locatie, de typering van de opdracht - meer oriënterend en/of meer verdiepend van aard - de reflectieve vaardigheden en de 'bewijzen'. Het ontwikkelen van een betekenisvolle LOB-activiteit start bij de ervaring van de leerling (reflectie). Daarna wordt het doel, de context en de inhoud bepaald. Door middel van reflectie geeft de leerling betekenis aan de ervaring en zet de volgende stap in het loopbaanproces.

8.7 Reflectie

Reflectie loopt als een rode draad met de ervaringen van leerlingen mee en is onlosmakelijk verbonden met alle loopbaanoriënterende activiteiten. Door reflectie leren leerlingen betekenis te geven aan hun ervaringen en kunnen zij de volgende stap in het loopbaanproces zetten. De laatste tijd is er veel aandacht voor het voeren van loopbaanreflectiegesprekken. Kenmerkend hiervoor is dat leraren met leerlingen praten in plaats van tegen leerlingen. Op veel scholen worden vier keer per jaar, individueel en/of groepsgewijs, loopbaanreflectiegesprekken georganiseerd.

Als aanvulling op de loopbaanreflectiegesprekken is een niet uitputtende inventarisatie gemaakt van reflectieve werkvormen. De keuze voor een werkvorm hangt samen met de leerling en de fase waarin hij/zij zich in het oriëntatieproces bevindt. Ook het doel is bepalend. De opbrengsten kunnen in het loopbaandossier worden verzameld. De opbrengst van de reflectieve werkvormen zijn ook te gebruiken als input voor de reflectiegesprekken.

8.8 Het loopbaandossier

De betekenisvolle ervaringen die de leerling opdoet, moet verwerkt worden in een loopbaandossier. In een loopbaandossier kan de leerling voor zichzelf en voor anderen zijn ontwikkeling zichtbaar maken.

De ontwikkeling die de leerling doormaakt, is van invloed op de leerloopbaan van de leerling. De leerling laat in het loopbaandossier door concrete resultaten zien aan welke doelen hij gewerkt heeft, wat het resultaat was, wat hij/zij daarvan vond en welke gevolgen dat heeft voor het vervolg van de opleiding. Scholen moeten keuzes maken over de vorm, de inhoud, het gebruik, de functie in relatie tot de vervolgopleidingen en het beheer. Hoewel de papieren portfolio nog steeds bestaat, zal er in de praktijk in toenemende mate gedacht worden aan een digitaal systeem. Sommige scholen gebruiken het administratiesysteem van de school en andere scholen gebruiken een methode.

De komende jaren zullen er meer ervaringen met loopbaandossiers verzameld en gedeeld worden.

Links:

- [Vernieuwing vmbo LOB](#)
- [Animatie LOB in het vmbo](#)
- [Leergang LOB SLO](#)

Downloads

- [Het schrijven van een apart PTA voor LOB](#)
- [LOB bouwstenen](#)
- [LOB: durf te verrassen](#)
- [Reflectieve werkvormen](#)
- [Praktijkervaring met het loopbaandossier](#)